

Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju

Mirjana Lazor
mr Slavica Marković
Snežana Nikolić

NSHHC
NOVOGRADSKI HUMANITARNI CENTAR

Школа za omladinu i srednje obrazovanje
"MILAN PETROVIĆ"

 Irish Aid
Department of Foreign Affairs
An Roinn Gnóthaí Eachtracha

 Save the Children

Izdavač
Novosadski humanitarni centar (NSHC)

Adresa izdavača
Trg mladenaca 6
Novi Sad, Srbija
Tel/Fax: + 381 21 524 134, 524 184, 422 969
nshc@eunet.yu www.nshc.org.yu

Za izdavača
Perica Mandić

Autori priručnika
Mirjana Lazor
mr Slavica Marković
Snežana Nikolić

Lektor
Kristina Sentivanac

Dizajn korica i priprema za štampu
Predrag Nikolić

Štampa
LitoStudio Novi Sad

Mart, 2008.

Tiraž
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

376-056.26/.47-053.5(497.11)(035)

LAZOR, Mirjana
Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju /
/ [autori Mirjana Lazor, Slavica Marković, Snežana Nikolić]. - Novi Sad :
Novosadski humanitarni centar, 2008 (Novi Sad , Lito studio). - 40 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 500. - Bibliografija

ISBN 978-86-85715-12-9
1. Marković, Slavica 2. Nikolić, Snežana
a) Deca ometena u razvoju - Obrazovanje - Srbija - Priručnici

COBISS.SR-ID 230244615

O NSHC-u

Novosadski humanitarni centar (NSHC) je neprofitna, dobrotvorna organizacija osnovana 1998. godine u Novom Sadu. NSHC doprinosi stvaranju humanog društva kroz pružanje pomoći ugroženim i marginalizovanim grupama, podršku razvoju građanskog društva, istraživački rad i obrazovanje.

U saradnji sa vladinim i nevladinim sektorom NSHC doprinosi smanjenju siromaštva, razvoju neformalnog obrazovanja, unapređenju socijalne politike i politike zapošljavanja u Srbiji.

NSHC je član Mreže za pomoć izbeglicama Jugoistočne Evrope (SEE RAN) i jedan od osnivača Srpskog saveta za izbeglice (SSI). Takođe, NSHC je član nacionalne mreže za prevenciju HIV-a među ugroženim grupama (HPVPI) i Vojvođanske HIV mreže.

NSHC deluje u preko 50 opština Vojvodine i Srbije. Na našim projektima su angažovani stručnjaci iz različitih oblasti: psiholozi, socijalni radnici, lekari, pravnici, pedagozi, profesori, ekonomisti...

Projekti NSHC-a se finansiraju iz donatorskih sredstava međunarodnih organizacija, fondova pokrajinske i republičke vlade, i sopstvenih dohodovnih aktivnosti. Pored toga, važan doprinos radu NSHC-a daju volonteri i građani svojim prilozima.

NSHC u inkluzivnom kontekstu

Od svog osnivanja, NSHC realizuje različite projekte podrške u obrazovanju i socijalnoj integraciji marginalizovanih grupa dece. Aktivnosti kojima smo se najviše bavili su opismenjavanje, priprema i uključivanje romske dece u redovan školski sistem, podrška u školovanju, psihosocijalna pomoć i podrška u ekonomskom osamostaljivanju romskih porodica.

NSHC već četiri godine pruža podršku u obrazovanju i socijalnoj integraciji romskoj/aškalijskoj/egipćanskoj deci iz novosadskog naselja Adice bez ikakve donatorske podrške. To uspevamo zahvaljujući angažovanju volontera, ulaganju sopstvenih resursa i prilozima građana.

NSHC je aktivan i u zastupanju i lobiranju za prava Roma, naročito u polju unapređenja uslova za obrazovanje romske dece u Vojvodini. Ovo je oblast u kojoj naš rad ima najviše veze sa inkluzijom jer u samom procesu zagovaranja, u kontaktu sa predstavnicima lokalne samouprave, vladinih i nevladinih organizacija, medija, škola i opšte javnosti, utičemo na stvaranje uslova neophodnih za primenu inkluzivnog modela u praksi.

Naš uticaj u razvoju inkluzivne politike takođe je povezan sa informisanjem i edukacijom javnosti ili pojedinih ciljnih grupa koje su u kontaktu sa našim korisnicima.

Novosadski humanitarni centar

Trg mladenaca 6, 21000 Novi Sad, Srbija
Tel./fax: +381 (0)21 524 184, 524 134, 524 331
e-mail: nshc@eunet.yu | www.nshc.org.yu

Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju

Mirjana Lazor
mr Slavica Marković
Snežana Nikolić

Центар за децу и младе "МИЛАН ПЕТРОВИЋ"

Irish Aid
Department of Foreign Affairs
An Roinn Gnóthaí Eachtracha

Save the Children

UVOD

Ovaj Priručnik nastao je kao deo aktivnosti u okviru projekta „Naša škola“ koji u periodu od decembra 2007. do maja 2008. godine realizuje Novosadski humanitarni centar u partnerstvu sa Školom za osnovno i srednje obrazovanje „Milan Petrović“ iz Novog Sada. Cilj projekta je da doprinese razvoju i primeni modela inkluzivnog obrazovanja kroz jačanje kapaciteta nastavnog i stručnog osoblja osnovnih škola u Novom Sadu za rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Projekat je podržao Save the Children u okviru Programa „Smanjenje efekata siromaštva za decu sa posebnim potrebama u Srbiji i Crnoj Gori“, uz finansijsku pomoć Irish Aid-a.

Istraživanje koje je NSHC sproveo u okviru projekta pokazalo je da je većina nastavnika, učitelja, pedagoga i psihologa iz novosadskih osnovnih škola spremna za rad sa decom koja imaju različite vrste posebnih obrazovnih potreba, **ali uz podršku i osnaživanje.**

Izdavanjem Priručnika želimo da prenesemo iskustva stručnjaka koji su godinama aktivni na polju stvaranja uslova za primenu modela inkluzivnog obrazovanja kod nas. Na taj način želimo da damo podršku svima koji su spremni da unaprede svoj rad sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama. U Priručniku su obrađene sledeće teme: objašnjenje pojmova važnih za razumevanje inkluzije i razloga za uvođenje inkluzivne prakse; karakteristike dece sa smetnjama u razvoju i preporuke za rad sa njima; individualni obrazovni plan; saradnja sa roditeljima; navođenje primera dobre prakse - specijalne škole koja je prerasla u servisni centar u svojoj zajednici; i poteškoće u razvoju inkluzivnog obrazovanja kod nas.

Glavna poruka koju smo želeli da prenesemo jeste da je individualizovani pristup i prilagođavanje svakom pojedinačnom detetu od suštinske važnosti za uspešan rad sa svom decom.

Svesni činjenice da je inkluzija proces u kom je potrebno vreme da se ustanove i učvrste inkluzivna kultura, politika i praksa, aktivnostima projekta „Naša škola“ želimo da damo mali doprinos u tom smeru. Pored objavljivanja Priručnika, nastavnici, učitelji i predstavnici stručnih službi novosadskih osnovnih škola imaju priliku da u okviru ovog projekta prisustvuju stručnom seminaru „Praktične metode u inkluzivnom kontekstu“ akreditovanom od strane Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, koji će voditi stručnjaci iz ŠOSO „Milan Petrović“.

Na kraju, želimo da se zahvalimo stručnom timu iz ŠOSO „Milan Petrović“, u sastavu: Mirjana Lazor, mr Slavica Marković i Snežana Nikolić, koji se godinama nesebično zalaže za unapređenje inkluzivne prakse u našoj sredini i koji je zaslužan za kvalitet rezultata ovog projekta.

Milena Ćuk, koordinatorka projekta «Naša škola»

Novosadski humanitarni centar

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE - EVROPSKO I DOMAĆE ISKUSTVO

Briga o obrazovanju dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, prošla je u istoriji, kako u svetu, tako i u Srbiji, kroz nekoliko faza - od direktne diskriminacije, odbacivanja i isključivanja, preko samilosnog/milosrdnog pristupa, do konačnog priznavanja i donošenja propisa o obrazovanju. Glavni oblik obrazovanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju tradicionalno je bilo školovanje u posebnim vaspitno-obrazovnim ustanovama, gde su se stručnjaci/defektolozi različitih profila bavili rehabilitacijom i tretmanom, vaspitanjem i obrazovanjem dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, odvojeno od ostale dece. Ovaj pristup predstavlja i odnos društva u celini, smatrajući decu sa smetnjama i teškoćama «različitim» ili «posebnom». Vaspitno obrazovna izolacija i institucionalno zbrinjavanje nastavilo se do početka sedamdesetih godina 20. veka, kada su se deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom, u privredno i kulturno naprednijim državama, počele postupno tretirati na ravnopravnoj osnovi s drugim građanima. Deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju i osobama sa invaliditetom se tako postupno pružila mogućnost pristupa jednakom obrazovanju i obuci, što im omogućuje da do maksimuma razviju svoje potencijale. Obrazovna izolacija u posebnim ustanovama vaspitanja i obrazovanja zamenjuje se politikom inkluzije, koja počinje da se primenjuje i u Republici Srbiji.

S obzirom na činjenicu da je inkluzija proces, svakako da «razvojni nivo» inkluzije varira od zemlje do zemlje. U Švedskoj, Danskoj, Italiji i Norveškoj potpuna inkluzivna politika je razvijena i implementirana. U tim zemljama inkluzija je zakonski uređena i glavne promene su započete pre više godina.

Sadašnja tendencija u zemljama Evropske unije je razvijanje politike koja promovise inkluziju, odnosno uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, predviđajući uspostavljanje raznih vrsta servisne pomoći deci, učiteljima i nastavnicima u vidu asistenta u nastavi, iznajmljivanja i preporučivanja didaktičkog materijala i specijalizovane opreme.

PRAKSA U ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE:

Pristup JEDNA PUTANJA ili jednostrani pristup (one-track approach) uključuje zemlje koje imaju razvijenu politiku i praksu uključivanja gotovo svih učenika u redovne škole. Razvijena je široka lepeza servisne pomoći redovnim školama.

Ovaj pristup razvijen je u: Španiji, Grčkoj, Italiji, Portugaliji, Švedskoj, Islandu i Norveškoj.

Pristup VIŠE PUTANJA ili višestruki pristup (multi-track approach) uključuje zemlje koje imaju različite načine pristupanja inkluziji. Kod njih je razvijen sistem redovnog obrazovanja, sistem specijalnog obrazovanja, kao i razne službe podrške koje nude različite vrste servisnih usluga unutar oba sistema.

Pristup više putanja razvijen je u: Danskoj, Francuskoj, Irskoj, Luksemburgu, Austiji, Finskoj i Velikoj Britaniji.

Treća kategorija DVE PUTANJE ili dvostrani pristup (two-track approach), podrazumeva postojanje dva odvojena obrazovna sistema. Učenici sa smetnjama u razvoju su obično u specijalnim školama ili specijalnim odeljenjima pri redovnim školama. Najveći deo dece sa smetnjama u razvoju ne prati redovni kurikulum. Postoje različita zakonska rešenja za redovne i za specijalne škole. Specijalno obrazovanje je vrlo razvijeno u Švajcarskoj i Belgiji. U Švajcarskoj, osim posebnih zakona, postoji i dobro razvijen sistem servisne pomoći redovnim školama.

Analize efekata pokazuju:

- generalno, socijalna postignuća su bolja u 'redovnom' okruženju (veštine komunikacije, samoprocena broja prijatelja, objektivno merena frekvencija i kvalitet komunikacije sa ostalom decom, kvalitet slobodnog vremena, nivo samopoštovanja);

- nema pouzdanih zaključaka o nivou obrazovnih postignuća, jer ona ne zavise od tipa okruženja, već od tipa i kvaliteta podrške, što nas uverava u činjenicu da inkluzija nije pitanje **gde** već **kako**;

- inkluzivno obrazovanje ne deluje negativno na decu bez smetnji i teškoća u razvoju (u nekim studijama, ova deca imaju više skorove na testovima tolerancije, jasnije poruke, razvijenije veštine nenasilnog rešavanja sukoba).

Uobičajeni trend u Evropskim zemljama je transformacija specijalnih škola u resursne centre. Većina zemalja planira razvoj, razvija ili je već razvila mrežu resursnih centara. Zemlje daju različite nazive i različite zadatke takvim centrima. Neke zemlje nazivaju ih centrima znanja, druge stručnim centrima ili resursnim centrima.

Zadaci resursnih centara:

- podrška u stručnom usavršavanju učitelja i drugih profesionalaca;
- razvoj i širenje didaktičkog materijala i metoda;
- podrška redovnim školama i roditeljima;
- kratkoročna ili dugoročna pomoć pojedinim učenicima;
- podrška pri zapošljavanju odraslih osoba sa invaliditetom.

POSTOJEĆI SISTEM OBRAZOVANJA DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU U SRBIJI

Sistem obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju u Srbiji, organizovan je u tri osnovna vida:

1. specijalno obrazovanje u specijalnim školama za decu sa smetnjama u razvoju;
2. specijalno obrazovanje u posebnim odeljenjima redovne škole koja su sastavljena od učenika sa istom vrstom ometenosti;
3. redovno obrazovanje u istom odeljenju sa ostalim učenicima (integracija), ali bez sistematske podrške i prilagođavanja posebnim obrazovnim potrebama učenika, tako da su njihova postignuća minimalna, pa veliki broj dece ponavlja razred ili napušta školovanje.

Deca sa smetnjama u razvoju pohađaju specijalne škole u koje se upućuju na osnovu odluke Komisije za razvrstavanje dece ometene u razvoju, koja procenjuje stepen i vrstu ometenosti i edukabilnosti. Ovakve procedure su u velikoj meri diskriminišuće. Druga deca sa posebnim obrazovnim potrebama (Romi, deca iz subkulturnih sredina...) pretežno se školuju u redovnom obrazovnom sistemu, gde povremeno dobijaju dodatnu pomoć od strane stručne psihološko-pedagoške službe u školi. Učitelji i nastavnici u odeljenjima sa velikim brojem učenika, nisu dovoljno pripremljeni niti motivisani za rad sa ovim grupama dece.

Tu su i deca sa teškim i multiplim oštećenjima, trajno smeštena u institucije zatvorenog ili poluzatvorenog tipa, sa kojima se minimalno ili uopšte ne sprovodi edukacija i rehabilitaciono-habilitacioni rad.

Krupan problem predstavlja i veliki broj dece sa smetnjama u razvoju koja su ispuštena iz sistema obrazovanja i nisu obuhvaćena ni jednim oblikom društvene brige i tretmana. Danas u Srbiji ne postoji sistematsko registrovanje ove dece tako da nemamo preciznih podataka o njihovom broju.

Specijalne škole funkcionišu kao nezavisan i paralelan sistem uz redovni bez organizovane međusobne povezanosti. Dete koje jednom uđe u specijalni sistem veoma teško može da se prebaci u redovni, dok je put za prebacivanje deteta iz redovnog u specijalni sistem široko otvoren.

Činjenica je da je specijalna škola prilagođenija od redovne škole potrebama dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju - programski, u pogledu obrazovanja nastavnika (defektolozi), opremljenosti specifičnim nastavnim sredstvima, kao i u pogledu primene odgovarajućih metoda u radu sa učenicima.

Većina redovnih škola je uglavnom nepripremljena za obrazovanje dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju - kadrovski, programski, tehnički i prostorno.

Od 2000. godine u našoj zemlji se intenzivnije radi na promovisanju i razvijanju inkluzivnog obrazovanja. Neki gradovi u Srbiji (Subotica, Kula, Pančevo, Beograd, Niš, Novi Pazar, Novi Sad) su u velikoj meri razvili inkluzivnu praksu u lokalnim vrtićima i školama. U nedostatku odgovarajuće zakonske regulative, razvijaju se alternativni oblici podrške deci, roditeljima i učiteljima, uklanjaju se ili prevazilaze arhitektonske barijere... U Novom Sadu, od 2004. ŠOSO "Milan Petrović" razvija sistem servisnih usluga za decu sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom, uz istovremeno angažovanje na senzibilizaciji lokalne sredine i stvaranju uslova da oni ostanu u zajednici iz koje potiču i potpuno se uključe u sve njene aktivnosti.

KO SU DECA SA POSEBNIM POTREBAMA?

Termin deca sa posebnim potrebama, preuzet je iz engleskog jezika i ne odgovara u potpunosti potrebama našeg govornog područja. Nije dovoljno jasan i precizan, te stvara izvesnu zabunu. Koristi se kada se govori isključivo (samo) o detetu sa smetnjama u razvoju, ali i kada se govori o deci iz ugroženih i osetljivih grupa. Termini: dete sa posebnim potrebama i dete sa smetnjama u razvoju nisu sinonimi, jer su deca sa smetnjama u razvoju samo jedna grupa dece sa posebnim potrebama. Termin **deca sa posebnim potrebama** je mnogo širi i u sebi sadrži:

- decu sa smetnjama u razvoju (decu sa telesnom, mentalnom i senzornom ometenošću),
- decu sa poremećajima ponašanja,
- decu sa teškim hroničnim oboljenjima i drugu bolesnu decu na dugotrajnom bolničkom ili kućnom lečenju,
- decu sa emocionalnim poremećajima,
- decu iz socijalno, kulturno i materijalno depriviranih sredina,
- decu bez roditeljskog staranja,
- zlostavljaju decu, decu ometenu ratom, izbeglu i raseljenu decu,
- i ono što često gubimo iz vida: darovitu decu.

Osim toga, ovaj termin nije odgovarajući ni sa aspekta psihološkog shvatanja potreba, jer svi ljudi imaju u osnovi iste potrebe, ali načini njihovog zadovoljavanja mogu biti otežani i/ili različiti.

Zato je, ako već koristimo termin - posebne potrebe, praktičnije i prihvatljivije koristiti termin - **posebne obrazovne potrebe** koji opisuje svu onu decu koja imaju teškoće u učenju, a koje mogu biti posledica ometenosti ili nekih drugih nepovoljnih okolnosti, pa im je potrebna posebna podrška i pomoć tokom obrazovanja. Individualne razlike su prirodne, a kako razvoj ne teče pravolinijski, svako dete u nekom periodu svog razvoja može imati neku poteškoću, pa će mu biti potrebna individualna pomoć i podrška.

Ne treba zaboraviti nadarene učenike (talentovane, darovite) koji takođe imaju posebne obrazovne potrebe.

Dete sa smetnjama u razvoju je dete koje «ima teškoće u razvoju i nije u mogućnosti da postigne ili održi zadovoljavajući nivo zdravlja i razvoja ili čije zdravlje i razvoj mogu značajno da se pogoršaju bez dodatne podrške ili posebnih usluga u oblasti zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanja, socijalne zaštite ili drugih oblika podrške»¹.

Ponekad se za decu sa smetnjama u razvoju kaže da su to **deca kojoj je potrebna specifična društvena podrška**.

¹ World Health Organization (1997) ICDH 2 – International Classification of Impairments, Geneva

Klasifikacija dece i mladih sa smetnjama u razvoju varira od zemlje do zemlje.

U dokumentu "Strategija obrazovanja i vaspitanja dece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju", predložena je klasifikacija funkcionalnih razvojnih poremećaja koja ima 6 kategorija:

1. **Oštećenje senzornih funkcija** (oštećenje vida, sluha, senzorni poremećaji taktilne osetljivosti, bola, dodira, kretanja i ravnoteže);
2. **Poremećaji kognitivnih funkcija** – intelektualnih, perceptivnih i funkcija pažnje (mentalna zaostalost svih stepena, teškoće u učenju – opšte i selektivne po predmetima, govorne disfunkcije, distrakcija pažnje raznog stepena, okulomotorni perceptivni poremećaji i dr.);
3. **Poremećaji kontrole mišića** (posebno oni koji ometaju ili bitno otežavaju kretanje, neposrednu komunikaciju i komunikaciju deteta sa sredinom kao što su: cerebralna paraliza, ortopedski poremećaji, poremećaji u govornoj artikulaciji, amputacije, dismorfički sindromi, mišićna atonija i sl.);
4. **Oštećenja fizičkog zdravlja deteta** (metabolički i fiziološki poremećaji kao što su: hipotiroideizam, galaktosemija, fenilketonurija, astma, juvenilni dijabetes, urođene bolesti srca, zavisnost od aparata za održavanje života i sl.);
5. **Emocionalni dečji poremećaji i poremećaji u organizaciji ponašanja** (situacioni poremećaji emocija i ponašanja, hiperaktivno i hipoaktivno ponašanje, dečje neuroze, dečje psihoze, autizam, emocionalne promene i promene u ponašanju izazvane oštećenjima nervnog sistema i sl.);
6. **Spoljašnji faktori u odnosu na dete koji ometaju njegov razvoj i funkcionisanje u granicama sposobnosti** (disfunkcionalne ili haotične porodice, neodgovorno ponašanje roditelja, zlostavljanje dece od strane roditelja, teži oblici materijalnog, socijalnog i kulturnog zaostajanja porodice, psihotični roditelji...).

Ova klasifikacija se koristi isključivo sa ciljem da se stvore odgovarajući uslovi za pružanje pomoći i podrške detetu. Navedene kategorije su samo jedan od elemenata koji nam govore o tome kakva i kolika pomoć je potrebna detetu.

INTEGRACIJA I INKLUZIJA

Termini integracija i inkluzija često se koriste alternativno, kao da označavaju iste procese. Korisno je razjasniti njihova različita značenja, kako bi ljudi u praksi koristili isti jezik i bolje se razumeli.

INTEGRACIJA dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole podrazumeva premeštanje/ubacivanje dece u postojeći sistem obrazovanja, bez prilagođavanja njihovim posebnim obrazovnim potrebama. Integrativni pristup zahteva od deteta da se promeni i prilagodi školi, kako bi se uklopilo u školsku sredinu, pri čemu je naglasak na školskom postignuću. Nastavni plan i program je u centru nastavnog procesa, a ne dete sa svojim specifičnim mogućnostima, znanjima, interesovanjima, iskustvom. Ako dete ne uspe da se prilagodi postaje neuspešno i isključeno. U najboljem slučaju dete se premešta u specijalnu školu, što često podrazumeva i izmeštanje iz svoje prirodne sredine, jer u mnogim mestima u Srbiji, specijalne škole ne postoje.

Integracija ima svoju osnovu u **medicinskom modelu** ometenosti, koji ometenost tretira isključivo kao problem ili nedostatak individue, koja se mora korigovati, lečiti, rehabilitovati i menjati, kako bi mogla da se prilagodi školskom sistemu i društvu u celini. Sav teret ometenosti je na detetu sa smetnjama u razvoju i njegovoj porodici. Dete se posmatra kroz ometenost i dijagnozu, a podrška koja mu se pruža u zaštićenim uslovima (domovi, bolnice, internati) ima za cilj njegovo menjanje, kako bi se moglo uklopiti u prirodnu sredinu. Na primer, dete sa oštećenjem sluha može nositi slušni aparat i od njega se očekuje da nauči da govori kako bi se uklopilo. Ali, od nastavnika i ostale dece se ne očekuje da nauče jezik znakova ili druge oblike komunikacije. Od deteta sa smetnjama u razvoju očekuju se obrazovna postignuća propisana nastavnim planom i programom, kako bi moglo da prelazi iz razreda u razred, inače će morati da ponavlja ili će biti primorano da odustane.

Nasuprot medicinskom modelu, **socijalni model** ne tretira ometenost samo kao problem individue, već i kao problem društva. Društvo se mora menjati i prilagođavati kako bi izašlo u susret specifičnim potrebama svakog pojedinca - kroz novu zakonodavnu politiku, novu obrazovnu i socijalnu politiku i prilagodjavanjem društvenih institucija kroz uklanjanje raznovrsnih barijera u okruženju od arhitektonskih do psihosocijalnih. Zato je neophodno ometenost posmatrati kao problem društva i prihvatiti odgovornost da položaj i kvalitet života dece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom zavisi od stepena prilagođenosti društva.

Integrativno obrazovanje često se shvata kao stepenica ka inkluzivnom obrazovanju. Međutim, glavno ograničenje integrativnog obrazovanja leži u činjenici da dok god školski sistem ostaje rigidan, samo deca sa određenim, blažim smetnjama u razvoju mogu biti uspešno uključena. Neka deca sa smetnjama u razvoju ne mogu nikada biti dovoljno "pripremljena" ili "rehabilitovana" da bi bila prihvaćena u tradicionalnoj, redovnoj učionici.

INKLUZIJA je filozofija zasnovana na uverenju da svaki čovek ima jednaka prava i mogućnosti bez obzira na individualne razlike. U inkluzivnom društvu je svaka osoba poštovana i prihvaćena kao ljudsko biće. Inkluzija u prvom redu podrazumeva pružanje jednakih mogućnosti svima, kao i maksimalnu fleksibilnost u zadovoljavanju specifičnih obrazovnih i širih društvenih potreba sve dece.

U inkluzivnom obrazovanju su sva deca različita, a škola i obrazovni sistem treba da se prilagode, kako bi odgovorili potrebama svih učenika – kako onih koji imaju smetnje u razvoju, tako i onih koji ih nemaju, što sa sobom nosi neizbežne promene u oblasti školske kulture, politike i prakse. To je obrazovni sistem otvoren za svu decu, usredsređen na individualne potencijale koje deca donose u školu, umesto na njihove uočljive slabosti, s posebnim naglaskom na njihovu mogućnost učestvovanja u svakodnevnom životu škole i lokalne zajednice, kao i uklanjanje fizičkih ili društvenih prepreka u okruženju u kojem žive.

Međutim, inkluzija ne znači asimilovanje, ili ista očekivanja od svih. Inkluzija podrazumeva obavezne izmene i prilagođavanje redovnog sistema ali i društva, kako bi kvalitetnim obrazovanjem bila obuhvaćena i deca koja su isključena zbog siromaštva, nepoznavanja jezika, pola, nacionalne ili verske pripadnosti, ili ometenosti..

ZAŠTO INKLUZIJA?

Postoji mnoštvo razloga za inkluzivno obrazovanje.

Osnovni razlozi nalaze se u oblasti ljudskih prava kao i prava na obrazovanje na kojima počivaju **međunarodni dokumenti**, koje je i naša zemlja ratifikovala. Najvažniji od njih su:

- Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima (1948.)
- UN² Konvencija o pravima deteta (UN 1989.)
- Saopštenja iz Salamanke/Okvirni principi za delovanje (1994.)
- Standardna pravila UN o izjednačavanju mogućnosti za ometene osobe (1993.)
- Svetski forum o obrazovanju za sve i Okvir za delovanje, (Dakar 2000.)
- Milenijumska deklaracija UN (2002.)
- Konvencija UN o pravima ometenih osoba (april 2006.)

Navedeni dokumenti promovišu uključivanje **sve dece** u sistem obrazovanja, ali i unapređivanje svih sistema obrazovanja kako bi se uključila sva deca, bez obzira na individualne razlike i teškoće.

Domaći dokumenti koji promovišu inkluziju su:

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2003.)
- Strategija za smanjenje siromaštva – *Vlada Republike Srbije* (2003.)
- Nacionalni plan akcije za decu - *Savet za prava deteta RS* (2004.)
- Strategija MPS³ za period 2005 – 2010 (*maj 2005.*)
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006.)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predstavlja dobru osnovu za dalje uređivanje oblasti obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju, jer već u članu 2. garantuje dostupnost i jednake mogućnosti za obrazovanje sve dece.

Tu su i ekonomski i socijalni razlozi. **Ekonomski razlozi** leže u činjenici da su škole u kojima se obrazuju sva deca, finansijski isplativije od održavanja kompleksnog sistema specijalnih škola, dok se **socijalni razlozi** uglavnom odnose na sledeće činjenice :

- Zajedničko školovanje dovodi do promena stavova prema različitosti.
- Stvara se osnova za društvo u kome svi ljudi žive zajedno u miru.
- Razlike među ljudima su prirodne, doprinose bogatstvu svake zajednice i treba ih ispoljiti i u školama.

2 Ujedinjene nacije
3 Ministarstvo prosvete i sporta

PREPREKE INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU

Inkluzivno obrazovanje možemo posmatrati kao dvosmerni proces, koji se s jedne strane odnosi na povećanje participacije i učenja, a sa druge, na identifikovanje i smanjenje ili eliminisanje prepreka za participaciju i učenje.

Prepreke ili barijere koje otežavaju ili onemogućavaju inkluzivni proces i uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u obrazovne institucije, možemo svrstati u 3 grupe.

1. PSIHOSOCIJALNE BARIJERE

Za osobe sa invaliditetom se ponekad vezuju negativni stavovi i predrasude koji nastaju kao posledica nedostatka informacija i neznanja. Tu su i netolerancija, ignorisanje ili socijalna distanciranost. Uobičajeno prisutna zabluda je da su deca sa smetnjama u razvoju uvek bolesna, spora, dosadna i da se drugoj deci ne dopada da se druže i uče zajedno sa njima.

Negativni stavovi prema deci sa smetnjama u razvoju su najveća prepreka pristupu dece redovnom obrazovanju i koristima od njega. Na njih nalazimo na svim nivoima: među roditeljima, članovima zajednice, školama i nastavnicima, državnim službenicima, pa čak i među samom decom sa smetnjama.

Zbog svega toga, deca sa smetnjama u razvoju i njihovi roditelji, često razvijaju nisko samopoštovanje, skrivaju se i klone društvene interakcije, što može voditi direktno u isključenost iz obrazovanja i društvenog života. Najbolji način da se promene prisutni negativni stavovi je da se poveća kontakt sa decom sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom, uz informisanje i edukaciju o njihovim pravima, potrebama i mogućnostima.

2. FIZIČKE BARIJERE

Barijere u okruženju mogu sprečiti ili ometati pristup zgradama i uslugama, izazvati osećaj niže vrednosti, zbunjenost ili čak uzrokovati povrede.

Nemogućnost korišćenja sredstava javnog prevoza, neprilagođenost uslova za stanovanje, nedostatak zvučnih semafora i taktilnih staza na našim ulucama, nedovoljno široki trotoari sa visokim bankinama, nepostojanje rampi i kosih staza za nesmetano kretanje osoba u kolicima, neprilagođen pristup informacijama, neadaptirane prostorije za rad, samo su deo fizičkih prepreka koje je potrebno ukloniti ili prilagoditi da to više ne budu. Barijere pristupu su prisutne u fizičkom okruženju zbog ograničenih pogleda na pitanja invalidnosti, kada se potrebe dece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom ne uzimaju u obzir, ili kada se usvoje netačne pretpostavke o njihovim zahtevima.

Sve zgrade u kojima su smeštene institucije (zdravstvene, kulturne, obrazovne...) bi morale da budu pristupačne svima, što se najbolje može postići korišćenjem inkluzivnih principa dizajna, koji se bazira na uvažavanju potreba koje su zajedničke svima, a zatim na prilagođavanju istih ili omogućavanju dizajnerskih rešenja koja između ostalih odgovaraju specifičnim zahtevima kao što su potrebe osoba sa invaliditetom.

3. INSTITUCIONALNE BARIJERE

Institucionalne barijere govore o načinu na koji društvene institucije doprinose izolovanosti ili isključenosti iz različitih oblika društvenog života, pojedinaca ili grupa zbog njihove ometenosti, socijalne depriviranosti, etničke pripadnosti ili pola. Ova vrsta barijera ima koren u netoleranciji na različitosti i zloupotrebi moći da bi se stvorile i održavale nejednakosti.

U svim društvima postoji potreba za podizanjem svesti po pitanju činjenice da deca sa smetnjama u razvoju imaju ista prava i potrebe kao ostala deca. Prevazilaženje psihosocijalnih, institucionalnih i fizičkih barijera predstavlja izuzetan izazov, ali je to ključ za obezbeđivanje inkluzivnog obrazovanja.

KARAKTERISTIKE DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU I PREPORUKE ZA RAD SA NJIMA

Deca sa smetnjama u razvoju uče na različite načine, tako da često nije lako pronaći najbolje metode. Ponekad se mora isprobati više metoda, pre nego što se pronađe uspešna. Nekada će samo motivisanost učitelja, upornost i uverenost da čini pravu stvar dovesti do uspeha.

Neka deca najbolje uče sama, u aktivnostima koje izvode sopstvenim tempom, druga se najbolje osećaju kada se povezuju sa vršnjacima i sarađuju. Nekoj deci su za učenje bitni dodir i pokret, druga se više oslanjaju na vizuelizaciju, neka se služe govorom i jezikom kao primarnim sredstvom učenja. Neka deca su vešta u otkrivanju veza i odnosa među predmetima i događajima, a neka deca su posebno sklona posmatranju. Bez obzira na to koji način preovladava u njihovom pristupu učenju, deca će biti uspešna, kada im se stvore takvi uslovi koji odgovaraju načinu učenja kome su najviše sklona. Najlakši način da se deci osigura uspešnost je kombinovanje različitih strategija, metoda, oblika i sredstava, kao i stvaranje prilika za alternativna iskustva u učenju, prilagođavanje nastavnog programa i često menjanje aktivnosti kako bi se prilagodili potrebama sve dece.

DECA SA OŠTEĆENJEM VIDA

Smetnje u razvoju vida ispoljavaju se kao umanjena ili potpuno odsutna čulna osetljivost na svetlosne nadražaje, koja značajno ometa vizuelnu komunikaciju.

Jedna od osnovnih karakteristika dece sa oštećenjem vida je usporen i nesiguran hod, na širokoj osnovi, kao posledica nesigurnosti koja potiče od straha od nepoznatog prostora. Glava je često pognuta, zbog potrebe za intenzivnijom koncentracijom na draži iz neposredne okoline. Deca sa oštećenjem vida kao i sva druga deca imaju potrebu za slobodnim kretanjem (trčanjem) koju zbog prirode stanja teško ostvaruju. Zato su prisutni stereotipni pokreti – blindizmi, koji se manifestuju kao klaćenje, stavljanje ruku u oči, lupkanje prstima, kružni pokreti glavom, otvaranje i zatvaranje vrata. Kako većinu informacija o spoljašnjem svetu primamo preko čula vida, s toga je dete sa oštećenjem vida vrlo teško zainteresovati, pa nam često deluju umorno i nezainteresovano. Teško stupaju u komunikaciju sa svojim vršnjacima. Potrebno im je nešto više vremena da dobro procene situaciju da bi mogli da reaguju na nju. Neophodno je angažovanje ostalih čula u cilju kompenzacije odsustva čula vida (taktilna, auditivna, olfaktorna i kinestetička percepcija). Za dete sa oštećenjem vida neophodno je:

- osigurati bezbedan prostor (mikro i makro);
- dete obavestiti o svim promenama u organizaciji prostora (drugačiji raspored klupa, novi komadi nameštaja i sl.);
- obezbediti uslove da dete sa oštećenjem vida uvek dobro čuje;
- sadržaj koji se ispisuje na tabli, izgovarati glasno, kako bi dete sa oštećenjem vida moglo da prati;
- razvijati taktilnu percepciju, sluh i govor;
- davati konkretne, precizne i jasne instrukcije (umesto: *ovde, tamo, onde...* reći: *ispred tebe, pored, sa leve strane* i sl.);
- slobodno koristiti reči kao što su: *pogledaj, vidiš*, itd;
- dozvoliti detetu snimanje diktafonom;

- koristiti makete, modele, ili stvarne predmete o kojima se govori;
- kod slabovide dece obezbediti sveske sa naglašenim linijama i kvadratićima na mat papiru, a za pisanje koristiti crni flomaster;
- dozvoliti detetu nešto duže korišćenje nastavnih materijala;
- obezbediti detetu prilagođen materijal za pojedine nastavne jedinice;
- proveravati da li vas je dete dobro razumelo;
- uvek imati na umu da su dodir i sluh jako važni;
- uključiti dete u sve aktivnosti odeljenja.

DECA SA OŠTEĆENJEM SLUHA

Smetnje u razvoju (auditivnih) slušnih sposobnosti ispoljavaju se kao umanjena ili potpuno odsutna slušna osetljivost, koja ozbiljno ometa razvoj i upotrebu govora i jezika, kao i socijalnu komunikaciju deteta.

Deca sa oštećenjem sluha zbog nemogućnosti primanja auditivnih draži, deluju nezainteresovano i odsutno, jer nisu u stanju da u potpunosti proprate dešavanja u neposrednoj okolini. Iz tih razloga je i njihova pažnja labilna i kratkotrajna, jer često ne razumeju situaciju u kojoj se nalaze. Da bi skrenuli pažnju na sebe, njihovo ponašanje često biva agresivno, tako da otežano ostvaruju vršnjačku komunikaciju.

Posledice oštećenja sluha ogledaju se u teškoćama u učenju govora, zaostajanju u usvajanju pisanog i govornog jezika. Tu su i problemi u pismenom izražavanju, oskudniji rečnik, agramatičan govor, otežano razumevanje pisanog teksta, i kao posledica svega toga obrazovno zaostajanje. Ova deca mogu biti vrlo uspešna u savladavanju programa, uz neophodno razumevanje problema i primenu specifičnih postupaka tokom nastave. Samo neke od nastavnih sadržaja ova deca će usvajati sa većim odstupanjem, zbog prirode oštećenja (strani jezik – izgovor, muzička kultura – pevanje). Zbog svega toga, rad na času i zadaci se moraju zasnivati na očuvanim sposobnostima dece u okviru sadržaja pojedinih predmeta. Da bi dete moglo da učestvuje u nastavnom procesu, važno je:

- omogućiti detetu sedenje u prvoj klupi ili na centralnom mestu u krugu kako bi moglo da vidi pokrete usana svojih vršnjaka i učitelja;
- govor učitelja treba da bude prilagođene brzine, jačine, ritma i intonacije;
- govor mora da bude razgovetan, bez povišenog tona;
- govor mora biti izražajan, jasan, zasnovan na poznatim rečima kao nosiocima razumevanja;
- praviti pauze tokom govora i jasno formulisati pitanja;
- nepoznate reči potrebno je dodatno pojasniti, posebno apstraktne pojmove;
- obezbediti što više auditivnih i vizuelnih sredstava (koristiti što više slika, predmeta, modela, video zapisa za demonstriranje pojava);
- koristiti pokrete kao nosioce radnje za sve što se teže izražava govorom;
- grafički prikaz/crtež olakšava razumevanje;
- ključne pojmove treba ponoviti na kraju časa;
- omogućiti detetu dovoljno vremena da izrazi svoje misli;
- podsticati samostalno opisivanje, tolerišući agramatičnost.

Naglasak je na očiglednosti, postupnosti, aktivnosti, strpljenju i kreativnosti.

DECA SA TELESNIM SMETNJAMA

Smetnje u telesnom razvoju su najčešće povezane sa teškim i trajnim oštećenjima motornog i koštano zglobnog sistema, telesnim deformitetima, mišićnim i neuromišićnim oboljenjima, oštećenjima centralnog i perifernog nervnog sistema, ili hroničnim oboljenjima koja teško narušavaju zdravstveno stanje deteta. Deca sa telesnim smetnjama se vrlo brzo zamaraju, potrebno im je mnogo snage i energije za usmeravanje pojedinih pokreta tela. Za njih je i sedenje vrlo zamorno, kao i duže trajanje pojedinih aktivnosti. Zbog nemogućnosti izvođenja pojedinih pokreta, potrebna im je pomoć drugih osoba. Govor može biti razvijen na različitim nivoima, od potpunog odsustva govora, do sasvim dobro razvijenog. Međutim, bez obzira na stepen razvijenosti govora, deca, u skladu sa svojim intelektualnim potencijalima, pronalaze svoje načine komunikacije, što je najčešće gest.

Prilagođavanja deci sa telesnim smetnjama, koja svaki učitelj može da izvede, odnose se na:

- prostor bez barijera (raspored nameštaja u učionici treba da bude takav da omogućava nesmetano kretanje kolica);
- korišćenje svezaka većeg formata (A4) sa tvrdim koricama, kako bi bile u upotrebi duže vreme;
- fiksiranje papira za pisanje ili sveske za podlogu ili radni sto;
- prilagođavanje pribora za pisanje specifičnim mogućnostima deteta (trouglastim olovkama se lakše piše, jer ne klize iz ruku);
- omogućiti detetu da piše velikim štampanim slovima;
- obezbediti dosta vremena za izvođenje grafičkih aktivnosti;
- tekst predviđen za tablu, treba iskopirati i zalepiti u detetovu svesku;
- omogućiti korišćenje specifičnih pomagala, pomoć druge osobe;
- osigurati pratnju druge osobe ako je to neophodno za kretanje.

DECA SA TEŠKOĆAMA U GOVORU I JEZIKU

Govorne i glasovne teškoće uključuju teškoće u izgovoru glasova, zamenu ili dodavanje glasova i uslovljavaju nazalni govor, nerazumljiv govor ili mucanje. Nepravilan izgovor glasova ili nepravilan govor privlači negativnu pažnju kod slušaoca, utiče na međusobnu komunikaciju, uzrokuje teškoće i na socijalnom i na emocionalnom planu.

Jezičke teškoće podrazumevaju uglavnom teškoće u izražavanju koje karakteriše siromašan rečnik, kratke rečenice, nepravilno sročene, nemogućnost praćenja instrukcija, probleme sa imenovanjem predmeta, pojava i osoba iz okoline, razgovor sa samim sobom, teškoće u komunikaciji, ponavljanje fraza i sl.

Zbog problema s auditivnom percepcijom, lingvističkim i kognitivnim procesuiranjem kod ove dece treba obratiti pažnju na:

- želju deteta za komunikacijom;
  - na sposobnost razlikovanja bitnih i nebitnih činjenica i ideja;
  - pravilnu upotrebu imenica, zamenica, glagola, prideva i priloga;
  - korišćenje izraza za veličinu, količinu, prostor, vreme;
  - davanje kratkih, preciznih i dovoljno jasnih instrukcija;
  - direktno obraćanje;
  - zadatke raščlaniti na male korake;
  - strpljenje u komunikaciji (dati detetu dovoljno vremena za odgovor na pitanje).
- Stalno treba proveravati da li ste se međusobno dobro čuli i razumeli.

DECA SA TEŠKOĆAMA U ČITANJU I PISANJU

Deci sa teškoćama u čitanju i pisanju potrebno je nešto više vremena za usvajanje početnog čitanja i pisanja. Kada nauče da čitaju, imaju problema sa razumevanjem smisla pročitano, kao i povezivanjem pročitano sa sopstvenim iskustvom. Zato je neophodno:

- planirati dovoljno vremena za usvajanje pojedinih tema;
- koristiti vidne, slušne, taktilne stimulse kod obrade novih sadržaja;
- dati prednost usmenim oblicima u poučavanju i proveravanju znanja;
- sistematski proveravati da li je dete razumelo sadržaje, pojmove i definicije;
- dati dodatno objašnjenje, ako je potrebno;
- koristiti konkretne primere, slike, eksperimente povezane sa životnom sredinom;
- podeliti zadatak na više faza;
- zadavati manje zadataka odjednom;
- pismeno rešavanje zadataka ne treba vremenski ograničavati;
- izbegavati angažovanje deteta u aktivnostima kao što su: čitanje na glas ili pisanje na tabli pred celim odeljenjem (osim ako dete izrazi želju);
- ohrabrivati dete na spontano izražavanje i podsticati samostalnost u radu.

DECA SA TEŠKOĆAMA U INTELEKTUALNOM FUNKCIONISANJU

Smetnje u mentalnom razvoju povezujemo sa usporenim ili neujednačenim razvojem intelektualnih sposobnosti. Teškoće kod ove dece dolaze do izražaja u kognitivnom području (kao teškoće u procesu učenja) i u području adaptivnog ponašanja (kao teškoće u primeni naučenih sadržaja, teškoće snalaženja u novim situacijama, u oblasti brige o sebi, komunikaciji i socijalnim veštinama). Teškoće u učenju posledica su sporijeg pamćenja, labilne i fluktuirajuće pažnje, slabije govorne razvijenosti, sniženih sposobnosti zaključivanja i uopštavanja. Preporuke za rad sa ovom grupom dece:

- teorijske sadržaje pripremiti na način da se oni sažmu i svedu na najbitnije;
- sadržaje približiti detetu na očigledan i jednostavan način;
- nastavne sadržaje povezivati sa svakodnevnim životom i iskustvom deteta;
- koristiti elemente neposredne stvarnosti (modele, slike i crteže bez detalja, sheme, prikaze...);
- obezbediti postupnost u radu;
- detetu davati jednostavne zadatke uz jasna obrazloženja;
- obezbediti dovoljno vremena za vežbanje i ponavljanje;
- izlaganje treba uskladiti sa pojmovnim fondom i mogućnostima razumevanja;
- koristiti kratke rečenice, usmerene na ono što je bitno;
- uvek je dobro izlaganje pratiti adekvatnim paralingvističkim znacima (boja, jačina, visina glasa, mimika, gest);
- izlaganje učenika može se podsticati i razvijati uz pomoć vizuelne podrške ili plana u obliku pitanja;
- pri prepisivanju dozirati dužinu teksta s obzirom na mogućnosti deteta;
- ako je tekst duži, a neophodno ga je prepisati, omogućiti detetu da to radi po delovima, uz obaveznu proveru ispravnosti prepisanog sadržaja;
- rad po diktatu treba prilagoditi sposobnostima deteta - tempom, brzinom i izražajnošću čitanja;
- ne insistirati na "hvatanju beleški";
- ako su prisutne i teškoće u vizuelnoj percepciji, neophodno je prilagoditi štampani tekst za prepisivanje (povećati razmak između reči, rečenica, redova teksta i/ili po potrebi označiti

prostor za pisanje);

- za pisanje samostalnih pismenih zadataka potrebno je dati smernice (plan) u vidu slika ili pitanja;
- uvažavati detetove mogućnosti čitanja;
- praćenje radnje (sled događaja) poželjno je potkrepiti sledom slika koje olakšavaju i omogućavaju razumevanje toka i pamćenje sadržaja teksta;
- postavljajte i pomoćna pitanja koja detetu pomažu da pronađe pravi odgovor;
- podsticati decu da slobodno postavljaju pitanja kada im nešto nije dovoljno jasno;
- prilikom praktičnog rada obavezno proveriti da li deca poznaju materijale, sredstva kojima rade i njihovu funkciju, tok i cilj izvođenja radnje;
- pri izvođenju složenijeg praktičnog rada podsticati rad u paru ili maloj grupi čime se osigurava uspešnost i podstiče interakcija sa vršnjacima;
- crtež može koristiti za naglašavanje bitnog u sadržaju bilo kog predmeta;
- crtež može da posluži i kako bi se na jednostavan, prečišćeni način pojasnila struktura nekog složenog pojma ili pojmovnih odnosa (slikovno, tabelarno, shematski);
- crtežom potkrepiti ono što je u sadržaju najvažnije, ili predočiti sled događaja;
- za vežbanje i ponavljanje koristiti individualizovane nastavne listiće ili razne vrste didaktičkih igara;
- dozvoliti korišćenje kalkulatora pri računanju.

DECA SA POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU

Ovoj deci najviše teškoća u školskom radu pričinjava poremećaj pažnje koji je često praćen nemirom i hiperaktivnošću, uz koji se mogu javiti specifične teškoće u učenju, na motoričkom, govornom, emocionalnom i socijalnom planu.

Preporuke za rad:

- postaviti jasnu strukturu (dnevnu, nedeljnu, mesečnu);
- postaviti jasne granice i dosledno ih se pridržavati;
- ustanoviti jasna pravila ponašanja u odeljenju;
- organizacija prostora treba da bude konstantna;
- dete treba da sedi na mestu sa kojeg će mu najmanje biti dostupni ometači pažnje kao što su prozor, vrata ili izvor buke;
- uvek pohvaliti trud uloženi u izradu zadataka;
- potrebno je kontinuirano usmeravanje detetove pažnje;
- uposliti dete odmerenim zadacima;
- omogućite ciljano kretanje (operi sudžer, donesi kredu...);
- uputstva i instrukcije govorite jasno, smirenim glasom;
- ne propustite da pohvalite dete za uspešno praćenje instrukcija (klimnite glavom, nasmešite se, pomilujte, dodirnite po ramenu, izgovorite pohvalu pred svima ili nasamo, napišite pohvalu);
- kreirajte situacije u kojima će dete moći da pomogne drugima;
- ne isključujte ga iz aktivnosti.

DECA SA SMETNJAMA U SOCIJALNO-EMOCIONALNOM RAZVOJU

Smetnje u socijalno-emocionalnom razvoju najčešće se manifestuju kao: hiperaktivnost, asocijalnost, poremećaji iz autističnog spektra, a karakteriše ih kratkotrajna i nestabilna pažnja, motorni nemir i impulsivnost.

DECA SA HIPERAKTIVNIM PONAŠANJEM

Decu sa hiperaktivnim ponašanjem karakteriše stalni nemir, pa učitelji za takvu decu obično kažu da su nemirna, bučna, nepažljiva i u stalnom pokretu. Hiperaktivnost može biti senzorna (dete reaguje na svaki podražaj i prestaje da radi ono što je započelo, stalno "klizi" iz radnje u radnju) i motorna (nemir koji se ogleda u nemogućnosti da se uzdrži od reagovanja na draži koje izazivaju motorne reakcije). Uz motorni nemir, pažnja je kratkotrajna i labilna. Za ovu decu je sve podjednako važno, pa kažemo da je selektivna pažnja veoma slaba, te je i pamćenje bledo i siromašno. Kako zaboravljaju verbalne sadržaje, tako zaboravljaju i svoje stvari (jakne, tašne, knjige...). Zbog obilja utisaka iz spoljašnje sredine dete se brzo zamara. Deci sa hiperaktivnošću odgovara:

- blagovremeno smenjivanje različitih aktivnosti;
- upoznavanje sa dnevnim rasporedom i zaduženjima;
- po potrebi stvaranje mirnog prostora za rad;
- davanje kratkih i jasnih uputstava za rad;
- dopunjavanje verbalnih instrukcija vizuelnim i pisanim uputstvima.

DECA SA AUTIZMOM

To su deca koja imaju poteškoća u uspostavljanju komunikacije (verbalne i neverbalne) i socijalnih odnosa. Karakteriše ih kratkotrajna i labilna pažnja. Većinom su usmereni na svoje potrebe. Kod dece sa autizmom je prisutan motorni nemir koji se često ispoljava u vidu stereotipnih pokreta (lepršanje, trčanje u krug, ponavljanje istih reči). Na naše zahteve i pokušaje uspostavljanja komunikacije ne reaguju, jer nas ne razumeju i ne prepoznaju naše izraze lica. U svet se uključuju samo kada im je nešto potrebno i taj momenat treba iskoristiti, jer smo tada primećeni i možemo započeti komunikaciju sa detetom.

Deca sa autizmom najbolje napreduju u okruženju koje je dobro strukturirano, koje nudi odgovarajuće individualizovane programe i sa jasno definisanim ciljevima, a koji se mogu modifikovati u zavisnosti od detetovih potreba i sposobnosti. Važan preduslov za uspešnu integraciju osoba sa autizmom u društvo je da im se u ranom uzrastu ponude sve mogućnosti da unaprede svoje socijalne, sazajne i govorne sposobnosti. Svakako da su predškolske ustanove mesta u kojima sprovođenjem specijalizovanih individualnih programa treba da započne obrazovanje dece sa autizmom. Uključivanje u predškolske ustanove treba da bude dostupno svoj deci sa autizmom u zavisnosti od stručne procene u specijalizovane grupe za autizam ili u redovne grupe.

Zbog heterogenosti dece sa autizmom, ne postoji pristup ili sistem obrazovanja koji bi bio univerzalno efikasan i dobar. U dugoročnom planiranju obrazovnih programa treba se koncentrisati na one oblasti u kojima će, na osnovu kompleksne procene, dete sa autizmom biti uspešno, jer insistiranje na oblastima koja su teže savladiva stvara frustracije i izaziva nepoželjna ponašanja. Adekvatno obrazovanje i razvijanje veština u socijalnoj komunikaciji, a u cilju boljeg prihvatanja od strane društva, od presudne je važnosti za osobe sa autizmom. Deci sa autizmom odgovara:

- osećaj sigurnosti i poverenja u učitelja;
- ustaljena šema dnevnih aktivnosti (vremenska i programska predvidljivost);
- jednostavne verbalne i vizuelne informacije;
- aktivno i direktivno iniciranje komunikacije;
- zadaci podeljeni na kratke i jednostavne korake.

Rad sa decom je vrlo izazovan i uzbuđljiv, ali pre svega odgovoran posao. Učitelj mora da poseduje razna znanja, talente i sposobnosti, a najviše od svega, mora da poštuje svako dete sa svim njegovim sposobnostima i mogućnostima.

Kod sve dece treba razvijati pozitivnu sliku o sebi, čime se može značajno uticati i na motivaciju za učenje i saradnju, ali i na bolje odnose sa drugima.

Prihvatite svako dete kao jedno, jedinstveno i vredno biće i stavite mu to jasno do znanja.

SARADNJA SA RODITELJIMA

Svi mi koji se profesionalno bavimo decom - bilo da ih vaspitavamo, obrazujemo, lečimo, bavimo se reabilitacijom i tretmanom - vrlo često zaboravljamo su su roditelji ti koji nam zapravo daju pravo da se na bilo koji način bavimo njihovom decom. Kada radimo sa porodicama dece koja imaju smetnje u razvoju, koja imaju neku od hroničnih bolesti ili su na bilo koji način marginalizovana i diskriminisana, naš cilj je dobrobit deteta. Najsigurniji način da se ovo postigne jeste dobar, partnerski odnos sa roditeljima. Naglasak je zato na odnosu stručnjak – roditelj, jer roditelji imaju presudnu ulogu u svim aspektima brige o detetu.

Ponekad smo skloni da otpisujemo ili zanemarujemo znanja, veštine i iskustva roditelja, kompleksne porodične vrednosti, jer nam sopstveno iskustvo govori da su roditelji često pristrasni i bez mogućnosti da objektivno sagledaju dete sa svim njegovim vrlinama i manama. S toga, kao eksperti, ne retko, preuzimamo kompletnu odgovornost za obrazovanje i razvoj deteta, stavljajući sebe u superiornu poziciju. Mi postavljamo pitanja, donosimo odluke, diktiramo postupke i na taj način pretvaramo roditelje u pasivne primaocce naših odluka, čime gubimo njihovo poverenje i zatvaramo vrata saradnji. Prirodna posledica ovakvog odnosa je osećanje neefikasnosti i neuspeha i kod roditelja i kod stručnjaka i izbegavanje ovakvih situacija u budućnosti.

Kako bi se saradnja roditelja i učitelja odvijala na obostrano zadovoljstvo, valja imati svest o tome šta se sve dešava u porodici sa pojavom sumnje da dete ima smetnje u razvoju.

Saznanje da dete ima ozbiljnije smetnje u razvoju, ili da je obolelo od teške hronične ili neizlečive bolesti, izaziva kod roditelja čitav niz neprijatnih emocija kao što su ogromna bol i tuga, strah, stid, osećaj krivice i bespomoćnosti... Bolest ili ometenost predstavljaju ozbiljnu krizu u funkcionisanju porodice, koja poništava postojeće modele i obrasce ponašanja porodice kao celine, ali i svakog njenog člana. Menjaju se porodične uloge, odnosi i komunikacija među članovima porodice. Sa ciljem prilagođavanja novonastaloj situaciji menjaju se ambicije, finansijska konstrukcija, životna filozofija, vrednosni sistem. Nakon početnog šoka i faze negiranja, roditelji sva svoja znanja, sposobnosti i snage usmeravaju na traganje za lek, što je potpuno prirodno. No, taj proces traganja za lek je mukotrpan i dugotrajan i ne retko, dodatno traumatizuje i dete i roditelja. Neprihvatanje dijagnoze i stanja deteta, proizvodi sumnju u kompetentnost lekara i medicinskog osoblja, što uslovljava ponovna ispitivanja, analize i procene, ali ovoga puta, kod drugih, «boljih» lekara. Kako ni ponovljene analize ne donose očekivane ishode, roditelji pribegavaju alternativnim oblicima i traže pomoć od vidovnjaka, belih magova, travara, iscelitelja... Lek postaje centar interesovanja. Za to vreme izostaje sociointerakcija sa drugom decom, senzomotorna i govorno jezička stimulacija. Dete se polako izoluje, dok u roditeljima raste osećaj nesigurnosti, a tuga i bol postaju sve veći. Kako dete raste, raste i osećaj nepoverenja u institucije i stručnjake.

Roditelj mora da prođe kroz sve faze suočavanja sa bolešću ili ometenošću, čak i kroz one, koje mi kao stručnjaci ne odobravamo, jer mora imati osećaj da je *sve pokušao* kako bi pomogao svom detetu. Prolazeći kroz sve ove faze roditelj se iscrpljuje, biva sve umorniji, usamljeniji, uz osećaj nepravde, što je još izraženije ako nema podršku i vođenje stručnjaka. Njihova krajnja pozicija nikad nije sigurna, a sigurnost je jedna od osnovnih ljudskih potreba. Ljudima iz okoline obično nedostaje iskustvo o tome kako se ponašati u blizini deteta sa smetnjama u razvoju i njegovih roditelja, pa ih nesvesno izbegavaju. Roditeljima tako ostaje vrlo mali krug ljudi sa kojima su u kontaktu. A među njima smo i mi.

Da bismo lakše i brže ostvarili partnerski odnos s roditeljima dece sa smetnjama u razvoju, da bi lakše razumeli njihova ponekad nepredvidiva ponašanja kao što su: otpori, povlačenje, nezainteresovanost, kritikovanje, otvoreni napadi, potrebno je uvek imati na umu sve ono što su prošli, pre nego što su stigli do nas. Takođe,

bitno je znati, da neki događaji kao što su početak školovanja, prelazak iz četvrtog u peti razred, upis u srednju školu i sl. mogu kod roditelja dovesti do ponovnog proživljavanja nekih faza.

Roditelj edukuje učitelja – u oblasti poznavanja deteta, roditelj je ekspert. On poseduje niz veoma korisnih informacija za učitelja, koje mu u velikoj meri mogu olakšati rad, skratiti proces upoznavanja sa detetom i uštedeti dragoceno vreme. Dobro vođenim razgovorom, od roditelja možemo mnogo saznati o detetu: kako se dete ponaša u određenim situacijama, u društvu, u različito doba dana, kada je samo, šta ga razdražuje, čemu se raduje, koje aktivnosti mu dobro idu, šta voli da radi, šta ga motiviše, koje su porodične vrednosti, koja su očekivanja roditelja vezana za obrazovanje... Pre nego što roditelji mogu da se oslobode i iznesu ono što im je važno, potrebno je da ostvare odnos poverenja sa učiteljem, da budu sigurni da neće biti izloženi njegovoj proceni ili podsmehu. Zadatak učitelja je i da osigura prijatnu i sigurnu atmosferu u kojoj će se roditelji dobro osećati. Oni moraju znati da će im biti ukazana pažnja, poštovanje, i da će im biti pružena podrška i pomoć. Direktna pitanja o osetljivim i ličnim temama mogu izazvati neprijatnost, nepoverenje, potpuno povlačenje i prekid komunikacije, zato ih na samom početku razvoja odnosa treba izbegavati.

Proces uspostavljanja odnosa je uzajaman, a osnovni zadaci za učitelje (pedagoge, psihologe, defektologe) i roditelje jesu međusobno upoznavanje i uspostavljanje poverenja što je moguće brže. S tim u vezi, dobro je podsetiti na značaj prvog susreta sa roditeljima, kada treba predstaviti sebe, opisati svoju ulogu i raditi na postizanju saglasnosti o zajedničkom radu. Učitelj će, ne samo dati roditelju priliku da govori, već će ga aktivno podsticati da iznese što više informacija o razvoju i ponašanju svog deteta kod kuće.

Na osnovu ponašanja deteta u školi, a uz pomoć informacija koje su dobili od roditelja, učitelji će steći celovitu sliku o detetu i tako biti u mogućnosti da optimalno usklade svoje postupke u nastavi sa specifičnim sposobnostima i potrebama deteta.

Sledeća faza u razvoju partnerskog odnosa usmerena je na jedinstveno delovanje porodice i škole. To je faza u kojoj **učitelj edukuje roditelja** o tome šta sve roditelj može da uradi kod kuće, kako bi napredovanje deteta bilo uspešnije, da li i na koji način i koliko dugo treba vežbati neku veštinu, koji postupci će pomoći detetu u osamostaljivanju i sl. Roditelji treba da znaju šta je njihovo dete naučilo dobro, i šta još treba da nauči kako bi bolje napredovalo i kako mu u tome mogu pomoći.

Roditelji dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju često su preterano zabrinuti za svakodnevni napredak svoje dece. Oni moraju znati da napredak dece teče vrlo malim koracima, pre nego što postane vidljiv i očigledan.

Redovna razmena informacija o detetu doprinosi pronalaženju odgovarajućih načina ophođenja, podučavanja i komunikacije sa detetom koja je najprimerenija njegovim potrebama, mogućnostima, znanju i iskustvu. Na taj način se smanjuje mogućnost razvoja problema u učenju i ponašanju, u odnosima sa odraslima i vršnjacima, a teškoće se lakše prevazilaze zajedničkom akcijom i poverenjem.

Partnerski odnos se razvija **dobrom saradnjom** koju karakteriše uzajamno poštovanje, obostrana saglasnost oko ciljeva koji se žele postići, zajedničke aktivnosti usmerene ka cilju, stalna razmena informacija, zajedničko vrednovanje postignutih rezultata, ali i iskrena komunikacija i međusobna podrška, čak i u teškim situacijama, kada nam ponestaje snage. Neosuđujuće ponašanje, dakle pozitivno i otvoreno razmišljanje o porodici, bez obzira na kvalitet osobina njenih članova, ohrabruje roditelje da procene svoje lične odluke i eventualno ih promene, bez osećanja bilo koje vrste pritiska, što olakšava saradnju.

Za dobru komunikaciju neophodne su nam veštine slušanja i posmatranja drugih, kao i razumevanje njihovih poruka, ali i veštine prenošenja vlastitih ideja i osećaja drugima.

Saradnja između roditelja i učitelja treba da bude kontinuirana, svestrana i korisna. Ona treba da pomogne da se usklade porodične i školske vrednosti, da se izbegnu međusobno nerazumevanje, nesporazumi i nepoverenje, kako bi se detetu olakšao proces obrazovanja i socijalizacije.

U cilju kreiranja partnerskog odnosa važno je:

- stvoriti okruženje u kome će roditelji biti cenjeni, kao oni koji imaju najviše uticaja u životima njihove dece;
- uvažiti činjenicu da samopoštovanje roditelja ima uticaja na razvoj dece i jačati ga;
- uključiti roditelje u odlučivanje o njihovom detetu i o celokupnom školskom programu;
- omogućiti članovima porodice da prisustvuju radu sa decom i dobrovoljno učestvuju u njemu;
- podsticati razmenu informacija i ideja između članova porodice i učitelja;
- osigurati deci koja tek polaze u školu, postupan i lagan prelaz iz porodične u novu sredinu.

U idealnom slučaju komunikacija između učitelja i roditelja biće stalna i otvorena. Što je komunikacija bolja, veća je verovatnoća da će između te dve strane vladati sklad i da će i porodice i učitelji postići visok stepen razumevanja i uspeha u dostizanju zajedničkih ciljeva.

Ne treba zaboraviti da je za uspostavljanje partnerskog odnosa između roditelja i učitelja potrebno vreme.

OBLICI SARADNJE PORODICE I ŠKOLE

Kada želimo da informišemo roditelje o napredovanju njihove dece možemo ih posećivati kod kuće, po deci im slati poruke o napredovanju i ponašanju, ili ih zvati na sastanke u školi. Od samog početka saradnje sa roditeljima, važno je stvoriti takvu atmosferu da se roditelji osećaju dobrodošlima u školi.

Važno je redovno izveštavati roditelje o napretku dece u učenju. To znači koristiti metode procene koje će pomoći učiteljima, učenicima i roditeljima da uoče dečija postignuća u svim oblastima, ne samo u pogledu pismenosti, baratanja brojevima, već i u životnim i socijalnim veštinama.

Postoje razni načini na koje roditelji, bake, deke ili staratelji mogu biti uključeni u obrazovanje dece:

- Roditelji ili drugi članovi porodice mogu volontirati pomažući učiteljima u aktivnostima u učionici, kao što je čitanje ili pripremanje materijala za učenje, u vannastavnim aktivnostima kao što su sportska takmičenja ili izleti, ili organizovanjem posebnih aktivnosti poput festivala ili školskih manifestacija.
- Roditelji mogu biti gosti na času i pričati o zanimanju kojim se bave ili demonstrirati pravljenje tradicionalnih rukotvorina.
- Roditelji se mogu uključiti u školske sastanke kako bi se informisali o školskom programu i tom prilikom mogu izabrati aktivnost u koju žele da se uključe.
- Mogu donirati potrebne materijale školi ili pomoći u pronalaženju finansijske ili druge pomoći školi.
- Mogu učestvovati u nastojanjima da škole ostanu sigurne i čiste.
- Mogu pomoći u organizovanju dana "otvorene škole". Tog dana su roditelji, članovi zajednice i zvaničnici pozvani u školu. Najuspešniji radovi sve dece izloženi su, zajedno sa novim nastavnim materijalima, a deca demonstriraju ono što su naučila.
- Roditelji mogu pomoći u proceni postignuća dece. Mogu da daju ocene domaćim zadacima učenika i tako daju doprinos učenju svoje dece.

Učitelji i roditelji, ili osobe koje se brinu o deci, igraju ključnu ulogu u njihovim životima. Deca napreduju kada su njihovi roditelji i drugi članovi porodice zainteresovani za njihovo obrazovanje i uključeni u rad škole. Kada uključimo porodice u rad škole, povećavamo mogućnosti za učenje u našim učionicama i stvaramo podršku za napredovanje sve dece.

NASTAVNI PLAN I PROGRAM I MOGUĆNOSTI NJEGOVOG PRILAGOĐAVANJA

Temeljni i obavezujući dokumenti svake škole, kada je u pitanju obrazovni proces, su nastavni plan i program. Prema Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Opšte osnove predškolskog programa, nastavne planove i programe osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, i Osnove vaspitnog programa donosi Nacionalni prosvetni savet.

Nastavni plan je dokument kojim se, najčešće u obliku tabele, propisuje koji nastavni predmeti će se izučavati u određenoj školi, kojim redosledom, u kojim razredima (na kom uzrastu) i sa koliko časova nedeljno, odnosno godišnje.

Nastavni plan se konkretizuje nastavnim programima, kojima se propisuje šta će se u planom predviđenim predmetima izučavati, tj. koja znanja, umenja i navike učenici treba da steknu u svakom pojedinom razredu. Važno je podsetiti da se oni kreiraju za zamišljenog, prosečnog učenika određenog uzrasta, koji ne postoji. Kada je u pitanju osnovno obrazovanje i vaspitanje, u našoj zemlji realizuju se:

- "**redovni**" nastavni planovi i programi (za decu bez smetnji i teškoća u razvoju u redovnim osnovnim školama);

- **posebni** nastavni planovi i programi za: decu sa lakom mentalnom ometenišću, za decu sa umerenom mentalnom ometenošću, za decu sa autizmom, za decu sa telesnim smetnjama, za decu sa višestrukim smetnjama, u specijalnim osnovnim školama;

- **prilagođeni** nastavni planovi i programi koji su namenjeni deci sa oštećenjem vida i deci sa oštećenjem sluha i očuvanim intelektualnim potencijalima, mogu se realizovati i u redovnim i u specijalnim osnovnim školama. Ovi *prilagođeni* nastavni planovi i programi, se od "*redovnih*" nastavnih planova i programa razlikuju po metodama, sredstvima, oblicima rada i načinu komunikacije i prenošenja znanja, dok su sadržaji nastavnih predmeta identični, jer su i ciljevi obrazovanja i vaspitanja isti za **svu** decu. Izučavanje Brajevog pisma (za decu sa oštećenjem vida) ili gestovnog govora (za decu sa oštećenjem sluha) u okviru ovih nastavnih planova i programa je u funkciji omogućavanja komunikacije dece sa spoljašnjom sredinom, ali i savladavanja nastavnih sadržaja. U sebi sadrži i predmete poput - orijentacije u kretanju, vežbi vizuelne percepcije, auditivnog treninga i sl. čiji je cilj stimulacija razvoja sposobnosti dece, bolja komunikacija u lokalnoj zajednici i veća samostalnost dece u svakodnevnim životnim aktivnostima.

Kao i u slučaju "*redovnog*" nastavnog plana i programa za osnovnu školu, sadržaji su namenjeni svim učenicima određenog uzrasta, ali ne i svakom pojedinačnom učeniku, tako da ni ovi posebni i prilagođeni programi ne mogu da odgovore potrebama sve dece sa specifičnim smetnjama u razvoju. S toga je za potrebe pojedinih učenika, neophodno izvršiti izvesna prilagođavanja koja se tiču nastavnih sadržaja, nastavnih metoda, oblika, sredstava, testovnih materijala i sl.

Pomeranjem težišta sa nastavnih sadržaja, koji više nisu ciljevi po sebi, na dete kao centar nastavnog procesa, nastavni planovi i programi postaju samo okvir za planiranje usmereno na ishode.

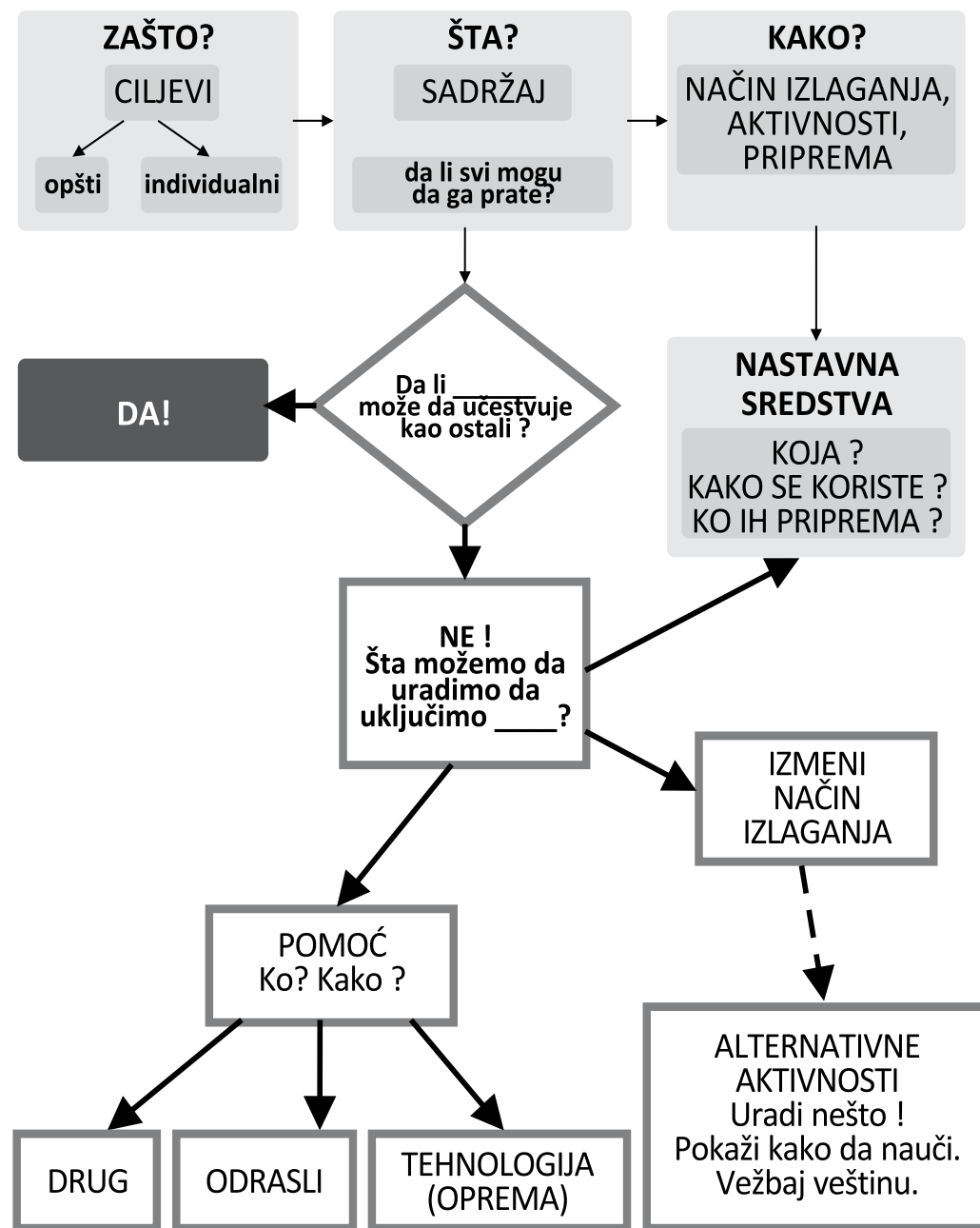
Jedan od principa na kojima se zasniva obrazovni proces, a od koga je važno polaziti u koncipiranju nastave je *poštovanje individualnih razlika* među učenicima u pogledu načina učenja i brzine napredovanja. Ove razlike proizilaze iz različitosti dece u pogledu njihovog fizičkog razvoja, njihovih saznanjih i drugih sposobnosti, emocionalnog doživljavanja, karakteristika i razvijenosti njihove motivacije i interesovanja, jedinstvenog tempa razvoja i specifičnih uslova života. Da bi se te razlike poštovala, neophodno je da se nastava prilagodi individualnim karakteristikama, potrebama i interesovanjima učenika. Složenost i obim sadržaja nastavnog rada, metode i oblike učenja, treba prilagoditi mogućnostima, potrebama i interesovanjima, kako bi se svakom detetu omogućilo sticanje znanja i veština definisanih ishodima obrazovanja.

Primena principa individualizacija podrazumeva spremnost učitelja da: prilagođava ono što predaje i način na koji predaje, osmišljava različite situacije za učenje, raznovrsne interakcije, osmišljava i planira aktivnosti u skladu sa sposobnostima i mogućnostima dece u svom odeljenju. Mogući nivoi individualizacije u nastavnom procesu su različiti: od one spontano nastale u svakodnevnim situacijama zajedničkog rada do planirane prema potrebama pojedine dece ili grupa dece. Prilagođavanja nastavnog plana i programa za decu sa smetnjama u razvoju, u odnosu na specifičnost smetnje ili teškoće u razvoju i individualne mogućnosti, moguće je izvršiti:

- individualizovanim pristupom, bez posebnih prilagođavanja;
- postupkom prilagođavanja sadržaja;
- prilagođavanjem sadržaja, korišćenjem posebnih didaktičkih sredstava, pomagala, a uz pomoć stručnih saradnika;
- postupkom većih prilagođavanja sadržaja uz specifične metodičke pristupe, korišćenjem pomagala i/ili elektronske opreme uz podršku defektologa;
- postupkom rada sa učenicom u programu rehabilitacije i programa dodatne pomoći kojima se podstiče razvoj sposobnosti.

Poštujući princip individualizacije nastavnog procesa, nastavni plan i program se može: proširiti, produbiti, modifikovati, minimizirati, prilagoditi predznanjima i mogućnostima konkretnog odeljenja, prilagoditi mogućnostima konkretnog učenika, poslužiti kao osnova za izradu Individualnog obrazovnog plana.

PRILAGOĐAVANJE PROGRAMA

INDIVIDUALNI OBRAZOVNI PLAN

Individualni obrazovni plan (IOP) je instrument kojim se na najdiskretniji mogući način obezbeđuje prilagođavanje obrazovnog procesa detetu sa smetnjama u razvoju, tj. njegova individualizacija. Individualni obrazovni plan se kreira za svako dete, za koje se može opravdano pretpostaviti da ima posebne obrazovne potrebe, ali i za svako dete koje iz bilo kog razloga, ne pokazuje očekivan, tipičan napredak u školi, obrazovni i socijalni. Razlozi za netipično funkcionisanje mogu biti stalni, kao što su: specifične smetnje u razvoju; ili privremeni, koji se odnose na: duže odsustvo iz škole zbog duže akutne bolesti, teškoće u prilagođavanju, akcidentne krize i sl.

Individualni obrazovni plan je pisani dokument koji nastaje timskim radom učitelja, roditelja, pedagoga, psihologa, defektologa, sa ciljem podsticanja optimalnog razvoja deteta na očuvanim potencijalima i omogućavanja njegovog napredovanja u skladu sa sposobnostima. Individualni obrazovni plan obezbeđuje stvaranje uslova u odeljenju da dete bude prihvaćeno i zadovoljno. Individualni obrazovni plan pokriva oblasti akademskih i vanakademskih znanja i veština, a zasniva se na dinamičkoj proceni aktuelnog (trenutnog) stanja deteta i planiranog nivoa znanja i veština. Njime se određuju oblici, nivoi, vrste i učestalost podrške detetu u školi, ali i kod kuće, čime se afirmiše timski rad i uvažavaju kompetencije svih članova tima. Individualni obrazovni plan omogućava da odgovornost za optimalan razvoj deteta i njegova obrazovna postignuća bude timska, ali sa jasno definisanim ulogama svakog njegovog člana. Tako se postiže da su svi članovi tima ohrabreni i osnaženi, jer u procesu obrazovanja i vaspitanja deteta sa smetnjama u razvoju nisu prepušteni sami sebi. U situaciji su da koriste i znanja i veštine ostalih članova tima, da traže, pružaju i dobijaju podršku. Individualni obrazovni plan podržava, promovira i omogućava aktivnije učešće roditelja u radu škole.

U mnogim školama u svetu Individualni obrazovni plan se koristi za podizanje nivoa postignuća iz pojedinih nastavnih predmeta. Vrlo često se koristi i kako bi se odgovorilo na povećane obrazovne potrebe darovitih učenika.

Za uspešno sprovođenje Individualnog obrazovnog plana, važno je da svakom članu tima bude potpuno jasna njegova uloga i odgovornost, jer samo na taj način učenik može da dobije svu neophodnu pomoć koja je planirana, uključujući prilagođavanja nastavnog programa, ali i rad roditelja sa detetom kod kuće. Tako individualni obrazovni plan postaje i svojevrsni ugovor između različitih učesnika u procesu obrazovanja: roditelja, učitelja i ostalih profesionalaca.

STRUKTURA INDIVIDUALNOG OBRAZOVNOG PLANA

Pored osnovnih ličnih podataka o detetu IOP sadrži:

- opis aktuelnog nivoa funkcionisanja deteta/razvojni status u celini, a zatim i po oblastima razvoja - saznanog, emocionalnog, fizičkog i socijalnog;
- individualne karakteristike deteta: sklonosti, sposobnosti, potrebe, interesovanja;
- oblasti u kojima je potrebna podrška (*oblasti u kojima sporije napreduje*);
- prikaz trenutnog nivoa postignuća, dobijenog na osnovu podataka sakupljenih tokom procesa procenjivanja;
- ciljeve kojima se teži u određenom vremenskom periodu;
- oblike, tipove, nivoe, sadržaje i učestalost podrške;
- strukturu tima i njihove zadatke u realizaciji IOP;
- mesto realizacije IOP (škola, učionica, servisni centar...);
- način praćenja i vrednovanja postavljenih ciljeva;
- vremenske rokove.

CILJEVI I ZADACI

Ciljevi ukazuju na željene ishode ili postignuća koja se očekuju nakon planiranog perioda za koji se kreira Individualni obrazovni plan. Izražavaju se kao: pozitivni iskazi kojima se opisuju ponašanja koja je moguće opservirati (šta će učenik postići, a ne šta neće postići), odnosno veština ili događaj koji će se javiti tokom, ili nakon realizacije IOP-a. Ciljevi mogu biti kratkoročni (nedeljni, mesečni) ili dugoročni (polugodišnji, godišnji) u zavisnosti od perioda vremena za koji se definišu.

Dobro definisani ciljevi su jasni, konkretni, dostizni (ostvarljivi) i merljivi. Važno je da ciljevi budu tako definisani da je moguće meriti njihovu ostvarenost.

Obično kažemo da je cilj ostvarljiv, ako «nije na dohvat ruke, ali je još uvek u vidnom polju». Ostvarljivost ciljeva treba razmatrati ne samo u odnosu na mogućnosti deteta, već i u odnosu na realne mogućnosti roditelja i škole da se angažuju u podsticanju razvoja deteta. Previsoko postavljeni ciljevi mogu dovesti do stagniranja ili regresije u razvoju deteta, uticati negativno na samopoštovanje i motivaciju.

Vrlo je važno i određivanje redosleda ili prioriteta kojim treba ostvariti postavljene ciljeve. Ponekad je bitno prvo stvoriti uslove da dete bude uspešno u nekoj aktivnosti, kako bismo podigli nivo samopoštovanja, pa tek onda raditi na ostvarivanju nekih viših obrazovnih ciljeva.

Zadaci su koraci koje treba preduzeti da bi se postigli i ostvarili ciljevi. Kada definišemo konkretne aktivnosti koje će voditi ostvarivanju cilja, ne smemo zaboraviti da odgovorimo i na pitanja: ko, kada i gde će realizovati planirane aktivnosti.

DOKUMENTOVANJE NAPRETKA I EVALUACIJA EFIKASNOSTI PROGRAMA

Integralni deo Individualnog obrazovnog plana je stalno procenjivanje i sakupljanje podataka koji će se koristiti za određivanje dečjeg napretka. Među metodama za procenjivanje nalaze se: uzorci radova, uzorci posmatranog ponašanja, ček liste, anegdotske beleške, testovi bazirani na kriterijumima postignuća...

MESTO REALIZACIJE INDIVIDUALNOG OBRAZOVNOG PLANA

Najprirodnije, a samim tim i najbolje mesto za realizaciju Individualnog obrazovnog plana je škola. Zato treba stvarati uslove za njegovu realizaciju u okviru zajedničkih aktivnosti u odeljenju, kad god je to moguće, jer svako izdvajanje deteta iz odeljenja može biti destimulativno. Deo planiranih aktivnosti može i treba da se realizuje u kući u porodičnom okruženju uz podršku roditelja, braće i sestara. Kada su planom predviđene i individualne vežbe (npr. logopedске), a one se ne mogu obavljati u školi, njihova realizacija je moguća u servisnom centru, zdravstvenoj ustanovi ili kućnim uslovima.

Principi rada tima za praćenje deteta

- Celovita, sveobuhvatna procena deteta radi se, uzimajući u obzir sve aspekte njegovog razvoja i života.
  - Uvažavanje želja roditelja i dece kad god za to postoje mogućnosti, jer nametanje naših ciljeva dovodi do otpora i negativnih emocionalnih reakcija, koje nas guraju u nazad. One su pouzdan znak da treba nešto promeniti (pristup, metode ili sadržaj rada).
  - Komunikacija među članovima tima je partnerska, tj. uvažavanje mišljenja i predloga svih u timu, koja mogu biti različita, jer se analizirana ponašanja deteta nisu desila u istom socijalnom kontekstu ili vremenu. Ovo je posebno važno kada dete potiče iz kulturno i socijalno depriviranog okruženja.
  - Tim je usmeren ka očuvanim potencijalima deteta, što se konkretizuje kroz aktivnosti

za svako dete i pojedinačne zadatke svakog člana tima. Ostvarenje očuvanih potencijala podrazumeva da su ti potencijali otkriveni i da se mogu stvarati uslovi u kojima će ih dete razvijati kroz aktivnosti za koje je motivisano.

- Zadovoljstvo deteta predstavlja snažnu osnovu za stvaranje i održavanje motivacije. Neophodno je da planiranje sadrži male, ali dostizne uspehe i da su tog postignuća svesni svi (i roditelj i dete i članovi tima).
- Opšti cilj koji ima prioritet, uvek je najbolji interes deteta. Iako članovi tima mogu imati različite ideje o tome što je najbolje za dete, podsticaji koji daju rezultat (obrazovno postignuće, motivacija za rad, osećanje uspeha, prihvaćenost od vršnjaka), treba da budu jedini kriterijum ispravnosti ciljeva i preduzetih mera.

PROBLEMI OCENJIVANJA

Uvođenjem i primenom Individualnog obrazovnog plana pojavilo se pitanje - *Kako ocenjivati dete sa smetnjama u razvoju koje pohađa redovnu školu, ali napreduje po Individualnom obrazovnom planu?* Na prvi pogled, odgovor na ovo pitanje je jednostavan - isto kao i svu drugu decu. Međutim, praksa ocenjivanja pokazuje da se tu pojavljuju i ozbiljne dileme.

Ovim pitanjem se niko u našoj zemlji nije ozbiljnije bavio, osim učitelja i nastavnika koji su se našli u toj situaciji.

Kada dete sa smetnjama u razvoju nije u mogućnosti da prati "redovni" kurikulum za njega se kreira Individualni obrazovni plan, primeren njegovim sposobnostima i mogućnostima, kako bi se osigurao napredak. Ako dete dobro napreduje i postiže ishode planirane Individualnim obrazovnim planom, ali su ta postignuća još uvek ispod, ili na granici minimuma ishoda planiranih "redovnim" kurikulumom, za razred koji pohađa, postavlja se pitanje kako ćemo ocenjivati dete tokom čitave školske godine, a kako ćemo ga oceniti na kraju, tj. koju ćemo mu ocenu zaključiti.

Ocenjivanje tokom školske godine je procesno (razvojno) i jedna od njegovih osnovnih funkcija je motivacija učenika za dalji rad i napredovanje. Poštujući princip individualizacije, morali bi za dostizanje ciljeva Individualnog obrazovnog plana koje smo mi postavili, dati visoku ocenu, jer je učenik savladao predviđene sadržaje. To je neophodno, jer više od toga nismo ni tražili od učenika. Ako bi njegovo postignuće ocenili nižom ocenom, jer ga ipak poredimo sa drugima u odeljenju, onda bi ocena izgubila neke od svojih najvažnijih funkcija - ne bi bila dovoljno jasna i precizna, ne bi bila motivišuća. Ako bi ipak, kvalitet postignuća ocenjivali isključivo u odnosu na Individualni obrazovni plan, što je prihvatljivije, onda ocena ne bi pružala korektnu informaciju spoljašnjem svetu, a roditeljima bi davala nerealnu sliku napredovanja njihove dece, što bi otvorilo niz novih problema i nesporazuma. Kako bismo onda prikazali i objasnili razlike u kvalitetu postignuća učenika koji imaju iste ocene, ali se te ocene odnose na dve različite vrste kurikuluma?

Procesno ocenjivanje, ocenjivanje tokom školske godine, je manje problematično, jer mu je osnovna funkcija usmerena na praćenje napredovanja učenika i njegovo motivisanje za dalji rad i učenje, dok je sumativna ili zaključna ocena više usmerena ka određivanju statusa učenika u situacijama izvan nastave i procesa učenja. Ona između ostalog svedoči o vrsti i nivou školske spreme i služi selekciji kandidata za upis u narednu fazu školovanja.

U praksi su prisutne ideje da se dete tokom godine ocenjuje u skladu sa njegovim postignućima koja se porede sa definisanim ciljevima Individualnog obrazovnog plana, a na kraju školske godine i u odnosu na ciljeve (ishode) "redovnog" programa, što je neprihvatljivo i nepravedno prema detetu. Teško bismo mu objasnili da na kraju školske godine ne može imati više od dvojke, ako je tokom čitave školske godine imalo četvorke i petice.

I u inkluzivnom okruženju, ocena bi morala da sačuva sve svoje funkcije - instruktivnu, motivacionu, evaluativnu i informativnu u odnosu na učenika, ali i da spoljašnjem svetu pruža potrebne informacije. Sadašnjim sistemom ocenjivanja to je vrlo teško ostvariti.

Ovi problemi se donekle mogu prevazići opisnim ocenjivanjem, jer opisna ocena omogućava sagledavanje obima, tempa i kvaliteta napredovanja učenika, uočavanje ostvarenih ishoda za određeni vremenski period i što je posebno važno, postavljanje ciljeva narednih koraka. Pošto sadrži niz iskaza, ona je sadržinski izdiferencirana. Možemo reći da je opisna ocena - paket informacija koji opisuje prolazni rezultat koji učenik postiže u određenom periodu procesa učenja.

U nedostatku zakonske regulative i obrazovnih standarda, možemo reći da ocenjivanje, pre svega, treba da bude korisno. Da bi bilo korisno, ono mora biti tako planirano da bude: izvodljivo, raznovrsno, dostupno i maksimalno objektivno.

Proces ocenjivanja treba vrednovati prema tome kakva je praktična vrednost informacija koje produkuje i kako se te informacije koriste u svakodnevnoj praksi.

Ako nam je stalo da ocenjivanje bude korisno, onda je ono manje zavisno od formalnih propisa koji nas obavezuju na praćenje i ocenjivanje, a mnogo više od politike škole i želje nastavnika da nastavu i ocenjivanje stave u funkciju napredovanja i razvoja učenika.

OPŠTE PREPORUKE ZA RAD SA DECOM SA SMETNJAMA U RAZVOJU

KOMUNIKACIJA SA DETETOM

- Budi strpljiv.
- Budi konkretan - izbegavaj nejasne i neodređene termine kao što su: kasnije, možda, zašto si to uradio?
- Izbegavaj idiome, dvostruka značenja (dvosmislenost) i sarkazam.
- Raščlani zahtev na manje korake (ako je to neophodno za razumevanje).
- Gledaj i slušaj pažljivo i uvažavaj odgovore.
- Odgovori pozitivno na pokušaj (potvrdi, ohrabri...).
- Ohrabruj pitanja i dečiji izbor uvek kada je moguće.
- Unapređuj komunikaciju sa detetom.
- Koristi gestove, modelovanje i pokazivanje sa verbalizacijom.
- Posebno privuci pažnju vizuelno, verbalno ili fizički.

SOCIJALNA PODRŠKA

- Zaštiti dete od zastrašivanja i zadirkivanja.
- Razvijaj drugarski sistem, prijateljske odnose na svakom času.
- Planiraj situacije saradnje (podeli uloge za grupni rad) kako bi svi mogli da učestvuju i situacije u kojima će dete pokazati šta može i ume da uradi.
- Vežbaj specifične veštine tokom prirodnih aktivnosti sa vršnjacima.
- Strukturiraj aktivnosti sa definisanim ulogama.
- Fokusiraj se na socijalni proces (dešavanja u grupi) radije nego na ishod ili proizvod.
- Posebno poučavaj, probaj, treniraj, vežbaj i modeluj socijalne veštine u prirodnom okruženju: pregovaranje, odbijanje, odgovaranje, uključivanje, strpljenje, zahvaljivanje, davanje komplimenata, prihvatanje drugačijeg mišljenja, prihvatanje tuđeg uspeha, nadoknada štete, druženje, preuzimanje vođstva, sposobnost da se sledi tuđa ideja, tolerisanje monotonije...
- Pomozi deci da pronađu zajednički interes.
- Učitelj ili nastavnik odlučuje ko će rešavati problem ili voditi proces rešavanja problema.
- Koncentriši se na promenu neprihvatljivog ponašanja i ignoriši ga.

OKRUŽENJE I DNEVNI RASPORED (RUTINA)

- Obezbedi poznato i sigurno okruženje.
- Obezbedi lični prostor u učionici, resursnoj sobi ili u nekoj drugoj sobi za relaksaciju.
- Redukuj sve što može da ometa čula i nepotrebno skreće pažnju (buka, neprijatni mirisi, svetlo).
- Ponudi čvrstu dnevnu strukturu (rutinu).
- Izbegavaj iznenađenja, pažljivo pripremi prelazak iz jedne u drugu posebnu aktivnost, promenu rasporeda ili bilo koju drugu promenu.
- Minimalizuj promene.
- Razgovaraj tokom stresne situacije ili izvedi dete iz stresne situacije.

PREDSTAVLJANJE SADRŽAJA

- Predstavi sadržaje što očiglednije: pokaži, napiši, demonstriraj, koristi fotografije, slike, dijagrame, objekte iz okruženja, kalendare, mape, karte, audio i video materijale...
- Raščlani instrukciju na male korake.

- Obezbedi mogućnost ponavljanja i vežbanja.
- Koristi mogućnosti vršnjačkog poučavanja.
- Primeni učenje u realnim situacijama.

PROCENA I PRAVILA

- Prilagodi težinu zadatka.
- Prilagodi oblik pitanja.
- Naglasi tekst (posveti da bude uočljiviji).
- Skrati.
- Ponudi alternativnu aktivnost.
- Budi dosledan u očekivanjima.
- Izvežbaj format pitanja pre testiranja - kroz probe (vežbe).
- Obezbedi dovoljno vremena.

UPRAVLJANJE PONAŠANJEM

- Individualni dogovor/ugovor sa odeljenjem.
- Koristi vizuelni signal, znak za početak ili kraj.
- Ugradi (inkorporiraj) želje i interesovanja u dnevni plan.
- Ohrabruj dečje izbore.
- Poštuj njihove dobre odluke.
- Analiziraj uzroke ponašanja iz dečje perspektive.
- Izbegavaj pritiske tipa: Budi dobar ili druga apstraktna očekivanja.
- Izbegavaj ponižavajuće mere koje slabe samopoštovanje, dovode do anksioznosti i nisu razumljive (videćeš šta će ti se desiti, nastaviš li tako...).
- Izbegavaj disciplinske mere za "neprirodno" ponašanje: izbegavanje kontakta očima, pričanje samom sebi, oduzimanje vremena, ponavljanje reči ili fraza, neodustajanje od svojih interesa, nezainteresovanost.

DOMAĆI I ŠKOLSKI ZADACI

- Individualizovani, odmereni, ne zahtevaju više od 1 sata za rad.
- Kratke, jasne precizne instrukcije (mali koraci).
- Česte povratne informacije i dodatna uputstva.
- Češći, sa više pomoći.
- Obezbedi vreme i mesto da se završi domaći ili školski zadatak.
- Ako je neophodno, smanji očekivanja od domaćeg zadatka.
- Obezbedi pomoć drugova (vraćanje na zadatak i podsećanje).

UČITELJ U INKLUZIVNOJ GRUPI:

- prihvata različitosti;
- posmatra dete, a ne njegovu ometenost ili posebnu obrazovnu potrebu;
- veruje da su sličnosti među decom mnogo važnije nego njihove individualne razlike;
- koristi metode koje su prilagođene individualnim potrebama deteta;
- pribegava modifikacijama koje su jednostavne i jeftine;
- nastoji da uskladi prava deteta sa smetnjama u razvoju sa interesima, ciljevima i mogućnostima njihovih roditelja ili staratelja;
- osigurava odgovarajuće mesto u prostoriji za dete sa smetnjama u razvoju i stvara uslove da ga sva deca čuju i vide;
- održava mirnu i svrhovitu atmosferu u kojoj ni deca ni vaspitači nisu izloženi prevelikom stresu;
- obezbeđuje da deca sa smetnjama budu sastavni deo grupe;

- kreira atmosferu prihvatanja u kojoj sva deca nude i dobijaju pomoć;
- ne poredi decu;
- fleksibilan je;
- ne prati rigidno nastavni plan i program i pažljivo odgovara na proces učenja u svojoj grupi;
- nudi dodatnu pomoć, onda kada je potrebna pojedincu ili maloj grupi, ali je ova dodatna pomoć ograničena i nenametljiva i povlači se čim proceni da više nije potrebna;
- nalazi kreativne načine da uključi svu decu u sve aktivnosti;
- koristi brojna jeftina vizuelna pomagala kao i drugi materijal prilagođen potrebama dece;
- pronalazi različite načine da proceni i zabeleži napredak deteta.

Učitelj u inkluzivnom okruženju kreira individualni obrazovni plan zajedno sa drugim članovima tima i:

- pruža pomoć drugome;
- konsultuje se i pregovara;
- postiže saglasnost;
- menja uloge;
- učestvuje u zajedničkom radu.

Inkluzija, između ostalog, znači pružanje mogućnosti svoj deci da budu uspešna.

SPECIJALNA ŠKOLA KAO SERVISNI CENTAR

Prateći potrebe dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju i osoba sa invaliditetom, reformske procese u Srbiji i savremene tokove u svetu, Škola za osnovno i srednje obrazovanje "Milan Petrović" je redefinisala svoju ulogu, izvršila strukturalne promene i prilagodila svoje aktivnosti i usluge potrebama korisnika. To je pre svega, značilo širenje delokruga rada Škole, čija uloga nije više usmerena samo na obrazovanje i vaspitanje dece sa smetnjama u razvoju, već i na pružanje potrebne podrške deci i njihovim roditeljima, odraslim osobama sa invaliditetom, vaspitačima, učiteljima, nastavnicima u redovnoj školi, ostalim stručnjacima kojima su potrebna dodatna znanja o načinima rada sa osobama kojima je potrebna specifična društvena podrška.

Osnovna delatnost Škole je i dalje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju, ali uz veliku dozu fleksibilnosti koja omogućava prelazak dece iz jednog programa u drugi, prelazak iz redovne u specijalnu školu i obrnuto. U svojoj organizacionoj strukturi, razvila je pored predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja i vaspitanja, programe dnevnog boravka i radnog centra, edukativni kamp Čenej i Servisni centar, sa ciljem pravovremenog, efikasnog i diskretnog zadovoljavanja potreba dece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom i njihovog kvalitetnijeg učešća u svim aktivnostima u lokalnoj zajednici.

Škola je resursni centar koji raspolaže:

- velikim brojem stručnjaka različitih profila (učitelja, profesora, oligofrenologa, tiflogologa, somatopeda, logopeda, specijalnih pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, lekara);
- specijalizovanom opremom i pomagalicama;
- didaktičkim materijalom i očiglednim nastavnim sredstvima;
- savremenom elektronskom opremom;
- bibliotekom sa velikim brojem stručnih knjiga i časopisa.

Servisni centar za podršku deci sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom u Novom Sadu, predstavlja unapređeni sistem podrške i usluga usmerenih ka konkretnom korisniku, bez obzira na uzrast i vrstu potrebne podrške, a optimalno je usklađen sa njegovim potrebama. Broj korisnika usluga Servisnog centra nedvosmisleno govori o opravdanosti njegovog postojanja.

Servisni centar objedinjava rad sledećih servisa:

SERVIS ZA PROCENU SPOSOBNOSTI

Proces procene podrazumeva određivanje individualnih mogućnosti i potreba deteta, za razliku od tradicionalnog ispitivanja koje svrstava dete u kategorije. Ispitivanje je usredsređeno na ono što dete ne može da uradi, a procena na njegove snage i mogućnosti. Procena je neophodna kao putokaz roditeljima i stručnjacima koji vode brigu o detetu, za planiranje i izvođenje odgovarajućih aktivnosti i vrednovanje postignutih rezultata, za kreiranje individualnog obrazovnog plana. Procenom dolazimo do niza podataka iz različitih izvora i obuhvatamo elemente svih oblasti detetovog razvoja (međusobni odnos deteta i okoline, motivaciju, način rešavanja problema, adaptaciju, reakcije na ljude i sredinu, socijalnu kompetenciju, motorni, kognitivni, govorno-jezički razvoj).

Procenu vrši stručni tim.

SERVIS ZA RANU INTERVENCIJU

Ovaj servis podrazumeva procenu i stimulaciju psihomotornog razvoja dece od 0 do 3 godine u kućnim uslovima kroz partnerski odnos sa roditeljima. Rad ovog servisa obuhvata:

- sagledavanje potreba i mogućnosti dece;
- izradu stimulativnih programa razvoja;
- ranu stimulaciju psihomotornog razvoja dece;
- kontinuirano praćenje napredovanja dece;
- instruktivni rad sa roditeljima dece;
- psihocijalnu podršku porodicama.

SERVIS ZA PODRŠKU DECI U INKLUZIVNOM VRTIČU/ŠKOLI

Stručnjaci specijalne škole u ovom servisu pružaju podršku i deci i nastavnicima u "redovnim" vrtićima i školama, kroz razvijene raznovrsne alternativne oblike saradnje (individualni i grupni rad sa decom tokom nastave ili van nastave; pomoć nastavniku u procesu planiranja, realizacije i evaluacije nastavnog procesa; saradnja i savetovanje roditelja, identifikovanjem potreba i utvrđivanjem vrste potrebne podrške; stimulacija razvoja; usmeravanje i praćenje deteta kroz vaspitno obrazovni proces).

Ova vrsta usluge se pruža predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, koje nemaju odgovarajuće stručnjake.

Stručnjaci ovog servisa pružaju informacije vaspitačima, učiteljima, nastavnicima i stručnim saradnicima o specifičnim karakteristikama dece sa smetnjama u razvoju, pomažu u izradi Individualnih obrazovnih planova, pri izboru odgovarajućih metoda, oblika rada, vrste nastave, specifičnih učila, udžbenika, tehničkih pomagala. Servis upućuje nastavnike i u specifičnosti rada sa porodicom, povezuje roditelje i nastavno osoblje sa eksternim relevantnim stručnjacima i radi na edukaciji nastavnog osoblja u inkluzivnoj školi.

Razvijen je i sistem prateće pisane dokumentacije kojim se i formalno definišu vrste i oblici saradnje između "redovnih" vrtića i škola i specijalne škole (protokoli o saradnji, dozvola roditelja za rad defektologa sa detetom, obrasci za IPP⁴/IOP...).

Rad ovog servisa doprinosi da se vaspitači, učitelji i nastavnici osećaju sigurnije u radu sa svom decom, jer im pomoć i podršku u radu pružaju:

- oligofrenolog – stručnjak koji se bavi decom sa smetnjama u mentalnom razvoju;
- logoped – stručnjak koji se bavi decom sa smetnjama u govoru;
- tiflogolog – stručnjak koji radi sa decom sa oštećenjem vida;
- somatoped – defektolog koji pomaže deci sa telesnim (motoričkim) smetnjama;
- surdolog – defektolog koji se bavi decom sa oštećenjem sluha;
- specijalni pedagog – stručnjak koji se bavi prevencijom i resocijalizacijom poremećaja društvenog ponašanja.

SERVIS ZA PRUŽANJE PODRŠKE RODITELJIMA

Servis za pružanje podrške roditeljima podrazumeva obuku roditelja za rad sa detetom na ranom uzrastu, pripremu deteta i roditelja za uključivanje u institucionalne oblike rada, kontinuiranu razmenu informacija sa roditeljima o napretku i razvoju učenika, podršku roditeljima u cilju obezbeđivanja pravne, tehničke, zdravstvene i socijalne pomoći, povezivanje roditelja sa drugim roditeljima sličnih iskustava, povezivanja porodica sa humanitarnim udruženjima, podršku pri izboru programa u koji će se dete uključiti, pomoć porodici u svim situacijama koje donosi odrastanje deteta.

POTEŠKOĆE U RAZVOJU INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA KOD NAS

Sledeće su prepreke koje sprečavaju ili usporavaju razvoj inkluzivnog obrazovanja kod nas:

- Odlaganje usvajanja jasne nacionalne strategije obrazovanja koja bi bila zasnovana na inkluzivnim principima.
- Otpor prema promenama, posebno izražen u sredinama u kojima se inkluzivno obrazovanje suprotstavlja duboko ukorenjenim principima, uverenjima i praksi.
- Nedostatak sistematske podrške, rukovođenja i ohrabrenja kako bi se pilot inicijative u oblasti inkluzivnog obrazovanja dalje razvijale i širile, što vodi gubitku motivacije i konfuziji u ovoj oblasti.
- Nedostatak transfera znanja i informacija dobijenih sprovođenjem različitih istraživanja u oblasti inkluzivnog obrazovanja.
- Nepostojanje saradnje i dobre volje kod ključnih partnera u oblasti inkluzivnog obrazovanja: učitelja i defektologa, pedagoga i psihologa, roditelja i dece.

Sve ovo, praćeno nedovoljnom informisanošću šire javnosti, ali i neusaglašenim stavovima stručnjaka, doprinosi razvoju negativnih stavova i strahova koji se kasnije teško mogu prevazići bez sveobuhvatne planske i sitemske podrške.

Pokušali smo da odgovorimo na neke od uobičajenih strepnji i predubeđenja:

Strepnja/pretpostavka	Odgovor
Uključivanje u redovnu školu dece koja su prethodno bila izolovana ili uopšte nisu išla u školu (npr. deca sa najtežim smetnjama u razvoju ili deca romske nacionalnosti) uticaće na nivo postignuća druge dece.	Dosadašnja iskustva iz zemalja u kojima se inkluzivno obrazovanje razvija tokom dužeg vremenskog perioda, ali i iskustva vrtića i škola koje u našoj zemlji rade po inkluzivnom modelu pokazuju da se ovo ne dešava. Nivo opšteg postignuća se ne menja. Inkluzivnost i nivo postignuća su kompatibilni.
Deca koja pripadaju marginalizovanim grupama (npr. deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju) koja pohađaju redovnu školu neće napredovati u razvoju.	Dosadašnja iskustva u svim zemljama pokazuju da najveći broj ove dece u redovnim školama, uz adekvatnu stručnu pomoć, napreduje – kako u obrazovanju, tako i u emocionalnom i socijalnom razvoju. Čak i deca kojoj je potrebna kontinuirana specijalistička pomoć imaju koristi od bilo kog vida inkluzije.

Strepnja/pretpostavka	Odgovor
Nastavni plan i program mora da se menja.	I inače su mnogi prosvetni radnici nezadovoljni nastavnim planom i programom i smatraju da je preobiman i prezahtevan za većinu učenika. Nastavni plan i program treba da postane fleksibilniji i prilagođeniji učenicima različitih sposobnosti, da motiviše za učenje i napredovanje sve dece, pa i nadarene.
Specijalne škole će biti ukinute i stručnjaci/defektolozi koji su radili sa pojedinim grupama dece u ovim školama ostaće bez posla.	Specijalne škole neće biti ukinute, već transformisane u centre za podršku deci sa smetnjama i osobama sa invaliditetom. Iskustvo pokazuje da dobar stručnjak može efikasno raditi ili u okviru redovne škole ili kao član mobilnog ili savetodavnog tima servisnog, resursnog centra, koji saraduje sa prosvetnim radnicima iz redovnih škola.
Nedostatak finansijskih sredstava onemogućava inkluziju.	Finansijska sredstva su potrebna, ali mnogo može da se postigne razvojem pozitivnog školskog etosa i promenom stavova prosvetnih radnika, kao i primenom diferenciranog pedagoškog pristupa.
Škole moraju da se opreme dodatnim količinama nastavnih sredstava i posebne opreme, a za to nema uslova.	Materijalna ulaganja su neophodna, i svaka škola će imati koristi od nabavke opreme i nastavnih sredstava. Mnogo se može postići preusmeravanjem sredstava i njihovim racionalnijim korišćenjem. Treba imati na umu i to da najbolja nastavna sredstva nastaju kreativnošću učitelja i dece. Korišćenje resursa kojima raspolaže škola i lokalna zajednica, ne košta ništa.
Inkluzija je događaj, dešava se ili će se desiti preko noći.	To je nemoguće jer se inkluzija sistematično planira i primenjuje. Potrebno je da se "čvrsto" usmerava, prati i podstiče. Dobar nacionalni sistem savetnika i školskih inspektora i jasan okvir za razvoj škole, koji pruža <i>Indeks za inkluziju (CSIE)</i> zajedno sa <i>Priručnikom za samovrednovanje i vrednovanje rada škole</i> (Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2006) mogu biti od koristi.
Učitelji su nesigurni u pogledu svoje nove uloge u inkluzivnom okruženju i osećaju pomanjkanje neophodnih znanja i veština potrebnih za rad sa decom sa smetnjama u razvoju, i veruju da će biti prepušteni sami sebi.	Učitelji će svakako dobiti dodatna znanja i veštine kroz raznovrsne treninge i seminare, biće u prilici da steknu potrebnu sigurnost, osnaživanjem za timski rad i timsko donošenje odluka.

Strepnja/pretpostavka	Odgovor
Preveliki broj učenika u odeljenju otežava optimalno izvođenje nastave, a očekivanje da će u odeljenju doći i veći broj učenika sa smetnjama u razvoju, dodatno demotiviše učitelje.	Nacrt Strategije reforme obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju predviđa manji broj učenika u odeljenju u kome su i deca sa smetnjama.
U mnogim školama se rad učitelja vrednuje prema prosečnoj oceni odeljenja, iako ocene nemaju stabilno značenje (još uvek su u velikoj meri subjektivne), pa se učitelji plaše da će deca sa smetnjama u razvoju sniziti prosečnu ocenu odeljenja i time ih učiniti «manje uspešnim».	Uvođenjem standarda (kriterijuma) u oblast ocenjivanja ovakva razmišljanja gube smisao.
Neodređen strah od «loših zapisnika školskih nadzornika» koji će insistirati da nastavni plan i program bude realizovan bez obzira na različite sposobnosti i mogućnosti učenika.	Uloge školskih nadzornika su se promenile. Njihova osnovna uloga je podrška i savetovanje, a ne nadzor, kao nekada.

Pravovremenim senzibilisanjem, informisanjem i kvalitetnom i svrsishodnom edukacijom učitelja i nastavnika o vrednostima i dobitima inkluzivnog obrazovanja, ne samo da ovi strahovi i strepnje nestaju, već motivišu prosvetne radnike da inkluziju shvate kao profesionalni i lični izazov.

ŠTA JE JOŠ POTREBNO URADITI?

- Poštovanje preuzetih obaveza na nacionalnom nivou, koje proizilaze iz potpisanih i ratifikovanih međunarodnih dokumenata, a koji se odnose na inkluzivno obrazovanje.
- Intenzivnije usklađivanje domaćih zakonskih dokumenata sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti.
- Usvajanje fleksibilne nacionalne strategije obrazovanja zasnovane na inkluzivnom modelu koju bi pratile i promene nastavnog plana i programa, prilagođevanje udžbenika i nastavnih sredstava.
- Redefinisanje uloge defektologa i njeno usklađivanje sa transformacijom specijalne škole i reformskim procesima u celini.
- Razvijanje programa dodatne obuke vaspitača/učitelja uz rad i bazično na fakultetima.
- Povezivanje i umrežavanje svih važnih službi koje se bave decom u oblasti zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite, na svim nivoima počev od nacionalnog do lokalnog.
- Racionalnije korišćenje svih resursa lokalne zajednice i/ili regiona kako bi se podržalo uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih ometenih osoba u sve aspekte društvenog života.
- Širenje primera dobre prakse i definisanje standarda u ovoj oblasti.
- Senzibilizacija šire društvene zajednice za prava i potrebe dece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom, kako bi se olakšao proces njihovog aktivnijeg uključivanja u sve aktivnosti lokalne zajednice.

Literatura:

1. Daniels E., Staford K., Integracija dece sa posebnim potrebama, Step by Step program, Centar za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 2001.
2. Došen Lj., Gačić –Bradić D., Vrtić po meri deteta, Priručnik za primenu inkluzivnog modela rada u predškolskim ustanovama, Save the Children UK, Beograd, 2005.
3. Čolin T., Marković S., Deca sa smetnjama u razvoju u Srbiji – dokument za diskusiju i preporuke za srednjoročnu politiku i planiranje, Save the Children UK, Beograd, 2004.
4. Hilton D., Savetovanje roditelja hronično obolele dece i dece ometene u razvoju, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 1996.
5. Hrnjica S., Dete sa razvojnim smetnjama u osnovnoj školi, Učiteljski fakultet, Beograd, 1997.
6. Hrnjica S. i grupa autora, Škola po meri deteta, priručnik za rad sa učenicima redovne škole ometenim u razvoju, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, Save the Children UK, Beograd, 2004.
7. Jurić-Šimunčić A., Djeca s teškoćama u učenju i vladanju, Priručnik za nastavnike nižih razreda osnovne škole, školska knjiga, Zagreb, 1981.
8. Vukajlović B., Inkluzivno obrazovanje, Stavovi roditelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju, Banja Luka 2004.
9. Poljak V., Didaktika, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

Adrese na internetu:

European Agency for Development in Special Needs Education
<http://www.european-agency.org/>

International Save the children Alliance
<http://savethechildren.net>

Save the Children UK
<http://www.savethechildren.org.uk>

UNESCO
<http://www.unesco.org/education>

UNICEF
<http://www.unicef.org>.

Škola za osnovno i srednje obrazovanje «Milan Petrović»
www.smp.edu.yu

Udruga za promicanje inkluzije - Zagreb
www.inkluzija.hr

Centar za razvoj inkluzivnog društva
www.crid.org.yu/Inkluzija.htm

Inicijativa za Inkluziju «VelikiMali»
www.velikimali.org/

KORISNI LINKOVI:

www.inclusion.com
www.uni.edu/coe/inclusion/
www.education-world.com
www.circleofinclusion.org/
www.facingthefuture.org/
www.parentsforinclusion.org
www.inclusion-international.org/
www.kidstogether.org/

Ovaj priručnik je nastao kao deo aktivnosti
u okviru projekta „Naša škola“ koji
realizuje Novosadski humanitarni centar
u partnerstvu sa ŠOSO „Milan Petrović“ uz
finansijsku podršku Save the Children UK i
Irish Aid.

